

OBSAH / INHALT / CONTENTS

<i>Jiří Pešek</i> , Město a intelektuálové. Od středověku do roku 1848 [Die Stadt und die Intellektuellen. Vom Mittelalter bis zum Jahr 1848 / The city and intellectuals. From the Middle Ages to 1848]	11
<i>Dominik Budský</i> , Intelektuálové v Metropolitní kapitule pražské od druhé poloviny 14. století do počátku husitství [Intellektuelle im Prager Metropolitankapitel von der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts bis zu den Anfängen des Hussitentums].....	21
<i>Hana Pátková</i> , Soukromí měšťanští písaři v Praze ve 14. století [Private bürgerliche Schreiber in Prag im 14. Jahrhundert].....	63
<i>Ždeněk Uhlíř</i> , Prokop Písař: úředník, nebo intelektuál? [Prokop der Schreiber: Beamter oder Intellektueller?]	69
<i>Roman Stelmach</i> , Elity kulturalne śląskich klasztorów średnio- wiecznych w świetle materiałów archiwalnych [Die kulturellen Eliten der schlesischen mittelalterlichen Klöster im Licht der Archivmaterialien]	79
<i>Janusz Tandeci</i> , Elity intelektualne w wielkich miastach państwa zakonu krzyżackiego w Prusach w średniowieczu [Die intellek- tuellen Eliten in den großen Städten des Deutschordensstaates in Preußen während des Mittelalters]	101
<i>Renata Skowrońska-Kamińska</i> , Elity polityczne wielkich miast pruskich w pierwszej połowie XV wieku [Die politischen Eliten der großen preußischen Städte in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts]	125
<i>Ewa Wólkiewicz</i> , Syndycy wrocławscy w średniowieczu i czasach nowożytnych [Breslauer Syndici in Mittelalter und Früher Neuzeit]	149
<i>Michal Svatoš</i> , Vzdělanci a intelektuálové v českých zemích středověku a raného novověku [Gebildete und Intellektuelle in den böhmischen Ländern des Mittelalters und der Frühen Neuzeit].....	177
<i>Blanka Žilynská</i> , Pražští univerzitní intelektuálové 15. století v „neintelektuální“ roli soudců. Univerzitní jurisdikce v příkladech [Prager universitäre Intellektuelle des 15. Jahr- hunderts in der „nicht-intellektuellen“ Rolle von Richtern. Die Universitätsjurisdiktion an Beispielen].....	187

<i>Jiří Stočes</i> , Absolventi pražské právnické univerzity (1372–1418) ve službách hanzovních měst [Absolventen der Prager juristischen Universität (1372–1418) in den Diensten der Hansestädte]....	199
<i>Gerhard Jaritz</i> , Buch und Prestige im städtischen Raum des Spätmittelalters am Beispiel Österreichs [The book and prestige in the medieval urban environment: The example of Austria]....	235
<i>Christine Christ-von Wedel</i> , Das Selbstverständnis des Erasmus von Rotterdam als „Intellektueller“ im städtischen Kontext des 16. Jahrhunderts [The self-perception of Erasmus of Rotterdam as an “intellectual” in the context of the urban milieu of the 16th century]	243
<i>Hans Ulrich Bächtold</i> , „Ihr seid das Salz der Erde“. Heinrich Bullinger – Vom streitbaren Intellektuellen zum Kirchenpolitiker [“You are the salt of the earth”. Heinrich Bullinger – From radical intellectual to church politician]	255
<i>Claudia Resch</i> , Sprichwörtliche Intellektuellenschelte im 16. Jahrhundert: Verdichtete Kritik an verkehrten Gelehrten [Vilification of intellectuals in 16th-century proverbs: Increased criticism of foolish scholars (Verkehrte Gelehrte)].....	265
<i>Viliam Čičaj</i> , Pokus o profil mestského politika [Das Profil des städtischen Politikers. Ein Versuch].....	287
<i>Josef Hrdlička</i> , Vzděláním ke kariéře? Vzdělanostní předpoklady kariér lokálních úředníků v raném novověku (Jindřichův Hradec 1550–1700) [Durch Bildung zur Karriere? Bildungsvoraussetzungen für die Karrieren lokaler Beamter in der Frühen Neuzeit (Neuhaus 1550–1700)].....	299
<i>Pavel B. Kůrka</i> , Jan Kotva – rudolfinský úředník – amatér [Jan Kotva – ein rudolfinischer „Amateurbeamter“]	329
<i>Jan Kašpar</i> , Novoměstský radní Jan Sferýn ze Sferýnu a část jeho knižní sbírky v knihovně františkánů u Panny Marie Sněžné [Der Neustädter Ratsherr Jan Sferýn von Sferýn und ein Teil seiner Buchsammlung in der Bibliothek der Franziskaner bei Maria Schnee].....	337
<i>Helena Peřinová</i> , Doktoři versus patriciát. Postavení graduantů v říšských městech Frankfurtu a Norimberku v 16.–18. století [Doctores contra patricii. Die Stellung der Graduierten in Nürnberg und Frankfurt im 16.–18. Jahrhundert].....	383

<i>Hana Jordánková – Ludmila Sulitková</i> , Mobilita městské inteligence v raném novověku (na příkladu královského města Brna) [Die Mobilität der städtischen Intelligenz in der Frühen Neuzeit – am Beispiel der Königsstadt Brünn].....	395
<i>Żdzisław Noga</i> , Profesorowie uniwersytetu we władzach miasta Krakowa (XV–XVIII wiek) [Professoren der Universität in Ämtern der Stadt Krakau (15.–18. Jahrhundert)].....	419
<i>Krzysztof Gajdka</i> , Daniel Naborowski i Maciej Vorbek-Lettow. Spektakularne kariery mieszczzańskie w pierwszej połowie XVII wieku [Daniel Naborowski und Maciej Vorbek-Lettow. Ungewöhnliche Bürgerkarrieren in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts]	427
<i>Włodzimierz Żientara</i> , Die Litterati im städtischen Regierungsapparat Danzigs [Educated individuals (Litterati) in Gdansk's governing apparatus].....	439
<i>Jaroslava Hausenblasová</i> , Intelektuálové na cestách. Kulturní okruh Ferdinanda I. mezi Vídní a Prahou v první polovině 16. století [Intellektuelle auf Reisen. Das kulturelle Umfeld Ferdinands I. zwischen Wien und Prag in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts]	451
<i>Pavel Štěpánek</i> , Španělští intelektuálové v Praze [Spanische Intellektuelle in Prag].....	467
<i>Jaroslava Kašparová</i> , Španělský jazyk, španělské knihy a čeští intelektuálové 16.–17. století [Spanische Sprache, spanische Bücher und böhmische Intellektuelle im 16.–17. Jahrhundert].....	499
<i>Eva Frimmová</i> , Slovenskí profesori na pražskej univerzite v predbielohorskom období (s prihliadnutím na osobnosť Petra Fradelia) [Slowakische Professoren an der Prager Universität in der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg (unter besonderer Berücksichtigung des Petrus Fradelius)].....	523
<i>Angela Škovierová</i> , Slovenský humanista Ondrej Rochotský a jeho pôsobenie na mestských školách v Čechách [Der slowakische Humanist Andreas Rochotský und sein Wirken an städtischen Schulen in Böhmen].....	547
<i>Miroslava Jozuzová</i> , Kolínští humanisté v 16. století [Die Koliner Humanisten im 16. Jahrhundert].....	559
<i>Josef Šebesta</i> , Johannes Knefelius a literátské bratrstvo u sv. Jindřicha jako centrum intelektuálů v Praze kolem roku 1590	

[Johannes Knefelius und die Literatenbruderschaft bei St. Heinrich als Zentrum der Intellektuellen in Prag um 1590].....	585
<i>Hana Hrachová – Kateřina Maýrová</i> , Intelektuál a hudba. Příspěvek k dějinám hudby v raně novověkých Rokycanech [Der Intellektuelle und die Musik. Ein Beitrag zur Geschichte der Musik im frühneuzeitlichen Rokycany].....	599
<i>Michal Bada</i> , Niektorí intelektuáli v Bratislave v 16. storočí [Intellektuelle in Pressburg im 16. Jahrhundert].....	653
<i>Klára Komorová</i> , Corpus Juris Hungarici a jeho zostavovateľ [Das Corpus Juris Hungarici und sein Kompilator].....	679
<i>Helena Saktorová</i> , Juraj Turzo ako podporovateľ vzdelanosti [Georg Thurzo als Förderer der Bildung].....	699
<i>Anna Żiemlewska</i> , Rola wykształcenia w Rydze pod koniec XVI i początkach XVII wieku [Die Rolle der Bildung in Riga gegen Ende des 16. und zu Beginn des 17. Jahrhunderts].....	717
<i>Olga Fejtová</i> , Novoměstské měštky v raném novověku – litteratae či illiteratae. Příspěvek k problematice vzdělání žen v měšťanském prostředí [Neustädter Bürgerinnen in der Frühen Neuzeit – litteratae oder illiteratae. Ein Beitrag zur Problematik weiblicher Bildung im bürgerlichen Milieu].....	727
<i>Jean-Louis Georget</i> , Die Universität Tübingen als Beitrag der Intellektuellen zur Entstehung der württembergischen Identität [Tübingen University as the contribution by intellectuals to the birth of Württemberg identity].....	761
<i>Jan-Andrea Bernhard</i> , Debrecen als protestantisches Zentrum Oberungarns im 18. Jahrhundert. Die Bedeutung der Peregrination für das Bildungsniveau der intellektuellen Elite [Debrecen as a Protestant centre of Upper Hungary in the 18th century: The importance of peregrination for the level of education of the intellectual elite].....	781
<i>Marek Podlasiak</i> , Zur Rolle der Professoren des Akademischen Gymnasiums bei der Entwicklung des Theaterlebens in Thorn im 17. und 18. Jahrhundert [On the role of the professors of the academic gymnasium in the development of theatrical life in Toruń in the 17th and 18th centuries].....	801
<i>Andrzej Klonder</i> , Nauczyciele i medycy. Bieda i bogactwo intelektualistów w miastach Polski XVI–XVII	

- [Lehrer und Ärzte. Elend und Reichtum der Intellektuellen
in den Städten in Polen während des 16. und 17. Jahrhunderts]813
- David Tomíček*, Profesní každodennost lékařských povolání
v městském prostředí 16. století [Der professionelle Alltag
der ärztlichen Berufe in der Stadt des 16. Jahrhunderts] 827
- Miroslav Kamenický*, Počiatky technickej inteligencie v stredo-
slovenských banských mestách v 17.–18. storočí [Die Anfänge
der technischen Intelligenz in den mittelslowakischen Berg-
städten des 17.–18. Jahrhunderts] 837
- Bogusław Dybaś*, Cudze chwalicie... Perypetie inżynierów
z rodziny Strakowskich w Gdańsku w XVII wieku [Die Frem-
den lobt ihr... Die Peripetien der Ingenieure aus der Familie
Strackwitz in Danzig während des 17. Jahrhunderts] 855
- Stanislav Balík*, Pražská advokacie v letech 1648–1781
[Die Prager Advokatur in den Jahren 1648–1781] 867
- Lubomír Slavíček*, „Honestus et eruditus civis et artifex“.
Umělecké a knižní sbírky vzdělaných měšťanských umělců
18. století (Brno, Moravská Třebová, Praha) [„Honestus
et eruditus civis et artifex“. Kunst- und Buchsammlungen
gebildeter bürgerlicher Künstler des 18. Jahrhunderts
(Brünn, Mährisch Trübau, Prag)] 875
- Mária Kohútová*, Mestský vzdelanci vo vidieckom prostredí
[Städtische Gebildete auf dem Land]915
- Jean-Claude Cantieni*, Intellectum & Ingenium zu Lande: Komple-
mentarität? Intellekt: ein Privileg der Stadt oder der Republik?
[Urban “intellectum” & “ingenium” in relation to a rural
counterpart? Intellect: a privilege of the city or the republic].....925
- Miroslav Novotný*, Českosobudějovické piaristické gymnázium
a utváření vrstvy moderní inteligence na jihu Čech (1762–1848)
[Das Budweiser Piaristengymnasium und die Formierung der
Schicht der modernen Intelligenz in Südböhmen (1762–1848)]... 935
- Milada Sekyrková*, Ze stížností na pražské studenty v první
polovině 19. století [Beschwerden über die Prager Studenten
in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts]..... 959
- Carsten Kretschmann*, Intellektuelle im bürgerlichen Verein?
Die Senckenbergische Naturforschende Gesellschaft
in Frankfurt am Main [An intellectual in a burghers’

association? The “Senckenbergische Naturforschende Gesellschaft” in Frankfurt am Main]	971
<i>Marie Macková</i> , Elita ducha, nebo elita moci? Venkovské město a patrimoniální úřednictvo v první polovině 19. století [Eine Elite des Geistes oder eine Elite der Macht? Landstadt und Patrimonialbeamte in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts]	989
<i>Undine Wagner</i> , Zur Bedeutung der Intellektuellen für das Musikleben, die Musikausbildung und die Musikpublizistik in Prag in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts [The importance of intellectuals for musical life, music education and music journalism in Prague in the first half of the 19th century].....	1001
<i>Ludmila Hlaváčková</i> , Patřili ranlékaři v první polovině 19. století v Praze k intelektuálům či k inteligenci? [Gehörten die Wundärzte in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts in Prag zu den Intellektuellen oder zur Intelligenz?] ...	1037
Zusammenfassung / Summary (<i>Olga Fejtová</i>)	1041
Seznam autorů	1129

RESUMÉ

OLGA FEJTOVÁ

MĚSTO A INTELEKTUÁLOVÉ

OD STŘEDOVĚKU DO ROKU 1848

Sborník statí a rozšířených příspěvků z 25. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze ve dnech 10. až 12. října 2006 v Clam-Gallasově paláci v Praze

Sestavili Olga Fejtová, Václav Ledvinka a Jiří Pešek
s redakční radou

JIŘÍ PEŠEK

MĚSTO A INTELEKTUÁLOVÉ OD STŘEDOVĚKU DO ROKU 1848

Již pět let žijeme v tisíciletí, které se – alespoň z euroamerického pohledu – snaží profilovat pomocí umělé inteligence, sofistikované supertechniky a snad i prostřednictvím lidské společnosti, v dospívajících generacích převážně plně akademických vzdělavců. Napadlo nás proto, že bude zajímavé vydat se ke kořenům moderní urbánní společnosti a podívat se na roli intelektuálů v městské společnosti, vydat se za nimi na pouť do pětice, respektive šestice středověkých a raně novověkých měst pražských i do srovnatelných jiných evropských velkoměst od středověku bezmála až na práh doby páry, železa a občanské společnosti.

Nejprve si ovšem musíme položit otázku: Kdo to vlastně byl v proměnách doby „intelektuál“ a jak se vyvíjela jeho kompetence, postavení, sebevědomí, sebestylizace i společenská prestiž? Jaká kritéria museli městští vzdělanci splňovat, aby byli v té či oné době uznáváni za intelektuály? Jistě tu až na sám práh moderní doby hrála velkou, neřkuli klíčovou roli latinská gramotnost, resp. klasická literární zběhlost toho či onoho absolventa nižších latinských, především však akademických škol. Intelektuál je v klasickém pojetí držitel písemného certifikátu na svoji vzdělanost – diplomu. Ta vzdělanost se v zásadě opírá o bazální latinskou gramotnost. Zdá se to málo, ale pro středověk a raný novověk to byla kompetence přímo fascinující. Rudolf Schlögl hovoří v tomto kontextu především o nesmírně cenné schopnosti „mužů písma“ uchovávat informace napříč časem a prostorem, schopnosti umožňující komunikaci (neintenčně) nezměnných obsahů. Za druhé pak jde o možnost konfrontace různých textů (např. kompilací právnických textů), která otevírá prostor vlastního diskurzu. Odpoutání komunikace od povinnosti být jí osobně přítomen nabízí podle něj možnost odstupu, zvýšenou reflexi obsahů,

forem i prezentace sdělení. Ovládnutí těchto dovedností je ovšem především a priori formou i atributem moci – politické, obchodní nebo ideologické. A bylo tak dobově i chápáno.¹

Jacques Le Goff v úvodu své dávno již klasické knihy o intelektuálech ve středověku upozorňuje na „univerzitní životopis jako předpoklad proniknutí do řad vládnoucí elity“.² Co všechno je však možno pod tento pojem zahrnout, resp. jak byl vnímán a vykládán v proměnách doby?³ Přináležitost k akademické obci, a to i dávno minulá a relativně krátkodobá, vždy společensky bonifikovala. Akademický titul pak svého držitele nejen společensky povyšoval do – bezmála šlechtického – postavení, ale velmi prakticky zlepšoval také jeho pozice na trhu pracovním i manželském. Le Goff připomíná, že motivací pro vzdělání nebyla ovšem ideálně abstraktní touha po porozumění – světu, přírodě, společnosti –, nýbrž především snaha podílet se na moci, resp. zvýšit svůj podíl prostřednictvím vzdělání.⁴

Jak se tedy městští „intelektuálové“ odlišovali od městských „elit“? Především nelze stavět tyto dvě skupiny do protikladu, je třeba počítat s tím, že přinejmenším ve středověku, tedy v době naprosté exkluzivity (latinské) gramotnosti, resp. plné funkční gramotnosti, se obě skupiny do velké míry prolínaly. Šlo spíše o paralelitu existence intelektuální elity žijící „ve městě“ a mocenské „elity města“, která se ovšem od plného etablování měst jako plnohodnotných právních a správních organismů, ve střední Evropě od 13. století, bez intelektuálů pro-

1 RUDOLF SCHLÖGL, *Vergesellschaftung unter Anwesenden. Zur kommunikativen Form des Politischen in der vormodernen Stadt*, in: *Interaktion und Herrschaft. Die Politik der frühneuzeitlichen Stadt*, (ed.) Týž, Konstanz 2004, s. 9–60, resp. *Tagungsbericht Text und Macht. Politische Kommunikation und Schriftlichkeit in der vormodernen Stadt (12.–18. Jahrhundert)*. 22. 11. 2007 – 24. 11. 2007, Konstanz. In: H-Soz-u-Kult, [cit. 28. února 2008], <<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/tagungsberichte/id=1885>>.

2 JACQUES LE GOFF, *Intelektuálové ve středověku*, Praha 1999, s. 9. Připomeňme jen, že toto dílo bylo poprvé vydáno již v roce 1957, tedy před více než půlstoletím.

3 JIŘÍ PEŠEK, *Pražské městské elity středověku a raného novověku. Úvodní zamýšlení*, Documenta Pragensia (dále DP) 22, 2004, s. 7–22, kde shrnuta i klíčová literatura.

4 „Úběžníkem celého toho profesního, sociálního a institucionálního vývoje se stává jediný cíl: moc. Ani středověcí intelektuálové se nevymykají Gramscioho schématu, které je sice krajně obecné, ale zato široce použitelné. Ve společnosti, která je ideologicky velmi účinně ovládána církví a politicky stále více sevřena dvojí byrokracií, světskou a církevní (...), představují středověcí intelektuálové především ‚organický‘ prvek, věrně sloužící církvi i státu. Univerzity jsou ve stále větší míře líhněmi, vysokých úředníků.“ JACQUES LE GOFF, *Intelektuálové ve středověku*, s. 9 n.

stě neobešla.⁵ Vzdělání se tak staví po bok bohatství jako prostředku – vůči urozenosti alternativního, případně dodatečného a podpůrného – společenského vzestupu a mocenského etablování jednotlivce.

Poněkud jinak se situace ustavila v raném novověku, u nás zejména od vzdělanostní expanze měšťanských vrstev na přelomu 15. a 16. století. Pražská univerzita a síť latinských partikulárních škol, kterou řídila, produkovala dostatek osob s potřebnou „intelektuálně řemeslnou“ kvalifikací.⁶ I poté ovšem formalizované vzdělání jednoznačně zaručovalo bonifikaci v soutěžení o úřady, funkce v rámci obce, o církevní prebendy, politické pozice a výhodné sňatky.⁷ Relativně rychlé rozšiřování základny vzdělanecké skupiny ovšem přinášelo i obdobně rychlé snižování jejího odstupů od většinové měšťské společnosti.⁸ A v některých městech říše se vůči intelektuálům dokonce začala formovat rozhodná protiofenzíva měšťských vrstev, jejichž nárok na moc se odvozoval od rodu a bohatství.⁹ Pomalu sílila také vrstva „intelektuálního proletariátu“. Intelektuálové tak již automaticky nemuseli být „elitní“, a to ani svým společenským statutem, ani osobními vazbami na radniční reprezentaci či jiné mocensky dominantní skupiny ve městě.¹⁰

5 Srov. MARIE BLÁHOVÁ, *Pražská inteligence v pozdním středověku*, DP 22, 2004, s. 51–66, J. LE GOFF, *Intelektuálové ve středověku*, s. 62, definuje intelektuála oné doby jako svého druhu řemeslníka, jehož od ostatních odlišuje pouze specifická „ars“, tedy „technika“, nikoliv nějaké uznávané vyšší postavení.

6 Srov. FRANTIŠEK ŠMAHEL, *L'Université de Prague de 1433 à 1622: recrutement géographique, carrières et mobilité sociale des étudiants gradués*, in: *Les universités européennes du XVIe au XVIIIe siècle. Histoire sociale des populations étudiantes I.*, (édd.) DOMINIQUE JULIA – JACQUES REVEL – ROGER CHARTIER, Paris 1986, s. 65–88.

7 K tomuto problému srov. JIŘÍ PEŠEK, *Pražská univerzita, měšťské latinské školy a měšťanské elity předbělohorských Čech 1570–1620*, Český časopis historický (dále ČČH) 89, 1991, s. 336–356; JIŘÍ PEŠEK – MICHAL SVATOŠ, *Sociální důsledky akademické peregrinace v českých zemích druhé poloviny 16. století*, in: *Pocťa Josefu Petráňovi*, (édd.) ZDENĚK BENEŠ – EDUARD MAUR – JAROSLAV PÁNEK, Praha 1991, s. 231–243, a recenzi JIŘÍHO PEŠKA, *Školní vzdělání a jeho sociální role ve Frankách 16. a 17. století*, ČČH 88, 1990, s. 577–581.

8 Pro širší kontext srov. *Gelehrte im Reich. Zur sozial- und Wirtschaftsgeschichte akademischer Eliten des 14. bis 16. Jahrhunderts*, (Hrsg.) RAINER CH. SCHWINGES, Berlin 1996.

9 Srov. HELENA PEŘINOVÁ, *Postavení „šlechty ducha“ ve Svaté říši římské ve zrcadle novověkých oděvních řádů*, ČČH 105, 2007, s. 561–584, respektive pramennou studii téže autorky *Doktoři versus patriciát. Postavení graduantů v říšských městech Norimberku a Frankfurtu v 16.–18. století*, v tomto svazku na s. 383–394.

10 Zatím víme jen málo o sociálním složení a poststudijních kariérách pražského studentstva, respektive univerzitních absolventů pobělohorské doby. Zahraniční

K intelektuálům tradičně patřili lidé školy: nejen učenci univerzitní, školští, nejen vychovatelé ve šlechtických palácích, ale i učenci privátní, podporovaní někým bohatým, koho těšila věda či umění. Vazba mezi intelektuální kompetencí, ověřenou a potvrzenou nadto v akademickém prostředí, a jednoznačnou snahou o sociální vzestup, respektive podíl na moci, se tak postupně uvolňuje. Počítejme ovšem s tím, že alespoň část intelektuálů se již od samých počátků „svobodného“ akademického školství, tedy v západní a částečně i střední Evropě přinejmenším od 12. století, nechávala do té míry okouzlit získáním schopnosti participace na svobodném duchovním procesu, že se tak znovu a znovu dostávala až na práh hereze nebo alespoň do konfliktů s mocí. Novověk, čerpající z dramaticky se zrychlující výměny a sdílení informací, profitující z etablování společenské prestiže dvorských a zčásti dokonce i městských učených společností a kruhů jako obecně uznávaného průvodního a legitimačního prvku elitní, resp. aristokratické výlučnosti a moci, pak vytvořil pro takovou „nepragmatickou“ formu intelektuálních aktivit nové platformy a možnosti. Vzpomeňme v pražském kontextu jen na císaře Rudolfa II. a uvědomíme si, že ona potěcha z učenosti nebo vědy mohla být chápána jak v podobě zájmu o výsledky duševní práce, tak jako zajímavý proces, jemuž je intelektuálně příjemné přihlížet nebo sekundovat.¹¹

Jakou měli však pozici tito privilegovaní, ale zároveň mnohdy též ti z běžného společenského kontextu státní nebo církevní mocí vytěsnění mimořádní jedinci v životě a hierarchických strukturách Prahy či jiných podobně významných měst? Někteří se těšili úctě nejen dvora, ale i vzdělanců, sídlících „dole“ ve městě.¹² To platí např. o Johannu Keplerovi, který v rudolfínské Praze prožil svá podle všeho šťastná

práce ovšem naznačují podstatné proměny, resp. dramatickou diferenciaci tohoto socioprofesionálního prostředí v 17. a 18. století. Srov. RAINER A. MÜLLER, *Aristokratisierung des Studiums? Bemerkungen zur Adelsfrequenz an süddeutschen Universitäten im 17. Jahrhundert*, *Geschichte und Gegenwart* 10, 1984, s. 41–46.

¹¹ ZDENĚK HORSKÝ, *Die Wissenschaft am Hofe Rudolfs II. in Prag*, in: *Prag um 1600. Kunst und Kultur am Hofe Rudolfs II.*, Freren 1988, s. 69–74, PAULA FINDLEN, *Kabinety, sběratelství a přírodní filozofie*, in: *Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy*, (edd.) ELIŠKA FUČÍKOVÁ A KOL., Praha – Londýn – Milán 1997, s. 209–219.

¹² ROBERT J. W. EVANS, *Rudolf II. a jeho svět. Myšlení a kultura ve střední Evropě 1576–1612*, Praha 1997, s. 146–196 (první, oxfordské vydání pochází z roku 1973).

tvůrčí léta.¹³ Jiní se stali mezinárodně uznávanou atrakcí, na níž se přicházeli s bedekry pod paží podívat urození turisté z celé Evropy: to platí např. o profesoru jezuitské univerzity Rodrigu Arriagovi.¹⁴ A o vztahu dalších a zejména pozdějších významných pražských intelektuálů k životu a „tepu“ města toho vlastně víme velmi málo, i když tušíme, že nežili tak úplně v ústraní. Jak se kupříkladu v životě Prahy odrazily aktivity Josefa Dobrovského od devadesátých let 18. století?¹⁵ Překročily okruh vyzarování nostalgického salonu? Něco více víme o Bernardu Bolzanovi a jeho vlivu na pražské univerzitní studentstvo, respektive na měšťanskou inteligenci¹⁶, která koncem druhé dekady 19. století každý týden (až do úředního zákazu a odebrání práva veřejného působení, jež Bolzana postihlo na Vánoce 1819) docházela na jeho kázání v univerzitním kostele U Nejsvětějšího Salvátora. Co ale víme například o mladém Palackém, lvu šlechtických salonů od dvacátých let?¹⁷ Na pražské městské politice a správě mu přece velmi záleželo i později, když přešla z rukou státních úředníků do pravomoci volených orgánů.

Mezi intelektuály, mnohdy se širokým, úzce vnímaným obor přesahujícím spektrem zájmů, aktivit a společenských vazeb, patřili ovšem i měšťtí fyzikové, čili lékaři, a ovšemže právníci ve státních službách rozličného druhu, v městské samosprávě nebo magistrátní

¹³ Srov. starší, dodnes však cennou práci ZDEŇKA HORSKÉHO, *Kepler v Praze*, Praha 1980, zde s. 149–226. Pražskými reáliemi a postřehy je prosycen i Keplerův text *Poznámky k astronomickému Snu, napsané postupně v letech 1620 až 1630*, in: JOHANNES KEPLER, *Sen neboli Měsíční astronomie*, (edd.) ALENA HADRAVOVÁ – PETR HADRAVA, Praha 2004, s. 9 nn. Zajímavý doslov editorů se bohužel takřka zcela koncentruje jen na astronomické aspekty tohoto díla.

¹⁴ Srov. STANISLAV SOUSEDÍK, *Rodrigo Arriaga, současník J. A. Komenského*, *Studia Comeniana et Historica* 13, 1983, s. 20–62; ROBERT J. W. EVANS, *Vznik habsburské monarchie 1550–1700*, Praha 2003, s. 367.

¹⁵ MILAN MACHOVEC, *Josef Dobrovský*, Praha 1964, respektive druhé vydání Praha 2004, se takovýmto aspektům nevěnuje.

¹⁶ JAROMÍR LOUŽIL, *Bernard Bolzano*, Praha 1978, opět pochopitelně sleduje především Bolzanovo myšlenkové – filozofické i matematické – dílo a nikoli jeho zapojení do života pražské inteligence jeho doby.

¹⁷ JIŘÍ KOŘÁLKA, *František Palacký (1798–1876). Životopis*, Praha 1998, sice vypráví s oporou v Palackého „každodenníčku“ a korespondenci o nejrůznějších epizodách, jeho „život s městem“ ve třicátých a čtyřicátých letech 19. století však nechává zcela nezmiňené, byť se blíže obírá Palackého *Stručnými dějinami Prahy* z roku 1836 a jejich pohledem nejen na historické kapitoly, nýbrž i na současnost hlavního města Čech. Srov. s. 159–161.

správě i na postech advokátů či notářů. K městské intelektuální elitě patřila ovšem také technická inteligence, jejíž formální vysokoškolská kvalifikace „profesionálů“ a obecně uznávaných znalců začala však být standardizována teprve na samém sklonku sledované doby. V 19. století se typové spektrum příslušníků „intelektuální třídy“ podstatně rozšiřuje. V Čechách stejně jako v jiných středoevropských zemích se sráží německý princip „Bildungsbürgertum“ se slovaným, daleko širším a v národním kontextu politizovaným chápáním „inteligence“.¹⁸

Samostatnou a významnou kapitolu tvoří při uvažování o městské inteligenci klérus, a to světský i klášterní. Obýval, oživoval a obsluhoval hustou síť pražských far, kapitul, kostelů, klášterů, špitálů a ovšemže církevních škol různého rangu. To všechno byla – přinejmenším v některých obdobích – živá centra kulturního života. Pražský arcibiskup byl kancléřem univerzity, to však byla jen pověstná špička ledovce, protože až hluboko do 19. století představovala církev ideální prostředí pro pěstování řady intelektuálních oborů a šíře aktivit. Kdy a za jakých podmínek tato praxe v Praze odezněla? Stalo se to již do poloviny 19. století?

Hovoříme-li o křesťanském intelektuálním životě, neměli bychom zapomínat ani na pražské Židovské město, klíčové centrum hebrejské kultury Čech a opakovaně i celé střední Evropy.¹⁹ Bylo to středoevropsky respektované školské centrum, formálně i svými reprezentanty významné náboženské centrum a až do konce námi sledované doby ovšem též mohutně výkonné a celoevropsky proslulé středisko hebrejského i jidiš knižtisku, ovlivňující duchovní život židovských komunit zejména v rozsáhlých prostorách střední i středovýchodní Evropy.²⁰

A jak se na intelektuálním životě pražských měst podíleli umělci různých oborů? Nejde nám jen o ty dvorské nebo ty, kteří byli v aris-

¹⁸ Srov. JIŘÍ PEŠEK, *Německá diskuse let 1985–1992 o tématu: Bürgertum – Bildungsbürgertum konce 18. až počátku 20. století*, ČČH 92, 1994, s. 104–121.

¹⁹ Srov. ARNO PAŘÍK, *Pražské ghetto*, in: *Na křižovatce kultur. Historie československých židů*, (ed.) NATALIA BERGEROVÁ, Praha 1990, s. 53–103.

²⁰ BEDŘICH NOSEK, *Katalog mit der Auswahl hebräischer Drucke Prager Provenienz. I. Drucke der Gersoniden im 16. und 17. Jahrhundert*, *Judaica Bohemiae* 10/1, 1974, s. 123–41; TÝŽ, *Katalog ausgewählter hebräischer Drucke Prager Provenienz. II. Die Buchdruckerei der Familie Bak. Die Buchdruckerei des Abraham ben Schimon Heida, genant Lemberger*, *Judaica Bohemiae* 11/1, 1975, s. 29–53.

tokratických službách, ale také o měšťanské „řemeslníky umění“ a o jejich tentokrát nikoli vlastní tvorbu, ale spíše o roli při vytváření městského intelektuálního diskurzu, společensky potřebného vzdělanckého snobství a vůbec o ustavování intelektuální atmosféry města. Tyto charakteristiky se ovšem v průběhu doby proměňovaly: Životní styl pražských městských intelektuálů doby Karla IV., Rudolfa II. nebo Ferdinanda Dobrotivého se nutně odlišoval, a to nejen svou „kostýmní“ výpravou, ale i odlišnými nároky, sebereprojeckí, společenskou závažností atd. Je tedy možno zjistit nějaké stabilní prvky, stereotypy, společensky závazné tradice, které by v Praze i jiných (velko)městech působily napříč epochami? Byly tyto podmínky v pražských městech obdobné jako v jiných velkoměstech okolních zemí? Nebo se tu vytvářely typově odlišné modely společenské etablování intelektuálů, vzdělavců, humanistů a jejich vztahu k mocenským a majetkovým elitám jednotlivých měst? A na co museli intelektuálové ve městech rezignovat, aby si v proměnách historických epoch zajistili nebo udrželi své – svým způsobem privilegované nebo alespoň společensky respektované – postavení? A bylo vlastně o co stát?

K trvalým historickým jevům, v průběhu dob ovšem různě utvářeným a artikulovaným, patřilo vždy nové vytváření komunity pražských nebo obecněji velkoměstských vzdělavců, komunity s pretenzí hovořit jménem širší společnosti, komunity s touhou i nárokem reprezentovat své město, svoje společenství i sebe sama. Jaké ale byly formy intelektuální (a intelektuální) reprezentace v městském prostředí a jaké existovaly druhy „scén“, na nichž inteligence vystupovala před zraky panovníka, městské nebo ve městě dlící šlechty, před očima měšťanských i městských elit, ale velmi často i před masou prostých spoluobčanů? Byly ony způsoby formalizované a relativně trvalé?

Jak se v tomto ohledu utvářelo nebo přetvářelo sociální zařazení intelektuálů ve struktuře i v dobovém pohledu společnosti té které doby? Intelektuálové, ač mnohdy hladoví a (přínejmenším na rubu svých důstojných pláštů) potrhání, si přece vždy přáli patřit k lepším vrstvám města: vždyt (mimo jiné) o něm dovedli psát, básnit, řečnit, skládat hudbu, vždyt právě oni uměli navrhovat kulisy pro královské holdy a slavnosti. Ti „opravdoví“ diplomovaní nebo dokonce vavříkem z císařských rukou ověncení intelektuálové byli přece součástí nadnárodní „gelehrte Republik“ čili „učeného státu“ moudrých. Platilo to u nás stejně jako v blízkém zahraničí? A šířily se tyto intelektuální a intelektuální módy ve vlnách od západu k východu, jak

bývá tradováno v historiografii, nebo v Praze a okolních velkoměstech panovala jiná, specifická středoevropská tradice intelektuálské a intelektuální komunikace?

* * *

Otázky by jistě bylo možno formulovat dále. Stávající literatura však na pokus o zodpovědnou odpověď nestačí. Konference, která se 10.–12. října 2006 uskutečnila v Clam-Gallasově paláci v režii Archivu hlavního města Prahy a jeho dlouhodobého partnera, Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy, se ovšem pokusila o podchycení a shrnutí aktuálních výsledků výzkumu postavení intelektuálů a měst, městských komun, městských elit i obcí v Praze, českých zemích, dále ve městech na území dnešního Polska, Slovenska a Maďarska, ale také – alespoň v jednotlivých případových sondách – v Rakousku, Německu a Švýcarsku. Konference shromáždila bezmála padesát příspěvků, zajímavě mapujících střední Evropu od středověku až do poloviny 19. století.

V centru pozornosti stála ovšem Praha, jejíž situace se měla ozřejmit prostřednictvím komparativních příspěvků, zaměřených především na velkoměsta nebo velkoměstské aglomerace srovnatelného typu. Tento nárok jistě nemohl být absolutizován: pořadatelé, respektive vydavatelé konferenčního sborníku mají za to, že i specifické příspěvky, věnované městům jiné statutární a velikostní kategorie, mohou být přínosem pro pochopení postavení, funkce, role a možností intelektuálů v městském prostředí sledované doby. Zaměření, závěr i interpretační možnosti jednotlivých příspěvků byly nadto do velké míry determinovány pramennou základnou, o níž se mohli jejich autoři opřít.

V centru pozornosti studií o pražské tematice tak stáli nejen středověcí intelektuálové obecně (Michal Svatoš), ale především ve svých profesionálních funkcích: jako písaři (příspěvky Zdeňka Uhlíře a Hany Pátkové), soudci (Blanka Zilynská, která v této funkci představila profesory pražské univerzity), správní úředníci (Jiří Stočes sledující profesionální uplatnění pražských univerzitních absolventů), ale také jako členové kapitul (Dominik Budský). Srovnávací rovinu pro Prahu představovaly referáty polských badatelů a badatelek o dnes polských, ve středověku a raném novověku spíše křižáckých, pruských, slezských nebo i hanzovních městech. Ta tematizoval Janusz Tandeci (velká křižácká města středověku), Renata Skowrońska-Kamińska (pruská velkoměsta 15. století), Ewa Wólkiewicz (Vratislav

15. a 16. století) nebo Anna Ziemlewska (Riga přelomu 16. a 17. století). Obecněji se k problematice sociální mobility městské inteligence raného novověku vyslovil příspěvek brněnských badatelek Ludmily Sulitkové a Hany Jordánkové.

Série dalších referátů se zaměřila na speciální témata: Gerhard Jaritz ukázal roli knih a s nimi spojené prestiže v městském prostředí na příkladech rakouských měst. Christine Christ-von Wedel a Hans Ulrich Bächtold zkoumali na příkladech Erasma Rotterdamského a Heinricha Bullingera vztah švýcarských měst k mezinárodně uznávaným intelektuálům. Eva Frimmová, Klára Komorová a Michal Bada se zaměřili na hornouherské intelektuály raného novověku. Viliam Čičaj se pro hornouherská města raného novověku pokusil charakterizovat profil vzdělaného měšťanského politika. Městské prostředí si ovšem svých vzdělanců nemuselo vždy právě vážit, respektive městské elity se mohly akademicky vzdělanými osobami dokonce cítit konkurenčně ohroženy. Andrzej Klonder se zabýval bídou i bohatstvím učitelů a mediků v polských městech 16.–18. století. Claudia Resch zaměřila pozornost na společenské kritiky vzdělanců v rakouském prostředí raného novověku a Helena Peřinová sledovala snahu norimberských elit o zabránění vzdělancům v přístupu k čelným funkcím v městské správě.

Intelektuální nabídky pražského prostředí byly v 16. a 17. století bohaté. Do prostředí měšťanské populace směřoval příspěvek Olgy Fejtové, pojednávající o genderové rovině otázky vzdělanosti. Příspěvky Petra Štěpánka a Jaroslavy Kašparové se zaměřily na pražské „španělské prostředí“, Josef Šebesta sledoval významné literátské bratrstvo u sv. Jindřicha kolem roku 1590 a Pavel Kůrka si položil otázku, jaká byla intelektuální úroveň běžných úředníků doby rudolfínské. Cenný příspěvek Lubomíra Slavíčka porovnával měšťanské sbírky obrazů v Praze, Brně a Moravské Třebové 18. století. Josef Hrdlička zkoumal intelektuální předpoklady kariér raně novověkých lokálních úředníků. Roli vzdělanců ve vládnoucích strukturách raně novověkého Gdaňsku přiblížila studie Włodzimierze Zientary, podobný záměr měl i příspěvek Jana-Andrey Bernharda, který zkoumal vzdělanostní úroveň měšťanských elit v Debrecínu 18. století.

Několik příspěvků k ranému novověku se opět týkalo působení a postavení profesorů akademických gymnázií a univerzit, respektive jejich přechodů do městského prostředí: Zdzisław Noga sledoval pod tímto zorným úhlem Krakov 15.–18. století, Jean-Louis Georget

se zabýval rolí, jakou hrála univerzita v Tübingen při vytváření württenberské identity, Marek Podlasiak se věnoval podílu toruňských profesorů na městském divadelním životě v 17. a 18. století. Pro pobělohorskou dobu se ovšem v tomto kontextu již nesetkáme se studii věnovanými pražské problematice. Jako jediný tematizoval pražské prostředí Stanislav Balík, který zkoumal pražskou advokacii let 1638–1781. Lékaři 16. století se zabýval David Tomíček, počátky ustavování vrstvy technické inteligence 17. století sledovali Miroslav Kamenický pro střední Slovensko a Boguslaw Dybaś pro Gdaňsk.

Alespoň několika sondami se podařilo dotknout období prvé poloviny 19. století. Ludmila Hlaváčková se tázala po úrovni pražských ranhojičů, Milada Sekyrková se soustředila na stížnosti pražské veřejnosti na univerzitní studenty první poloviny století a Ursuline Wagner sledovala význam intelektuálů pro široké kontexty pražského hudebního života téže doby. Marie Macková obrátila pozornost opět k venkovu první poloviny 19. století a zabývala se charakterem patrimoniálního úřednictva ve venkovských městech.

Hrst drobných, vysloveně speciálních příspěvků, které tento sborník dále přináší, nechme již stranou komentování a spíše připomeňme, že těžiště nejen systematického výzkumu, ale i promyšlené interpretace dějin inteligence jako společenské skupiny a významného fenoménu dějin měst leží zatím jednoznačně ve středověku a v období zhruba do poloviny 17. století. Pražští a čeští intelektuálové doby pobělohorské a 18. století zůstávají zatím pohřbeni ve stínu „temna“. I v zemích, kde 17. a 18. století nebylo ideologickými klišé po desetiletí vzdalováno soustavnému výzkumu (v Polsku, Maďarsku, Rakousku nebo vnitřních německých oblastech říše), však výzkum „barokní“ a postbarokní akademické inteligence, jejích funkcí, rolí i společenských osudů zatím zaostává za bádáním o období před počátkem třicetileté války a ovšem i za zkoumáním inteligence druhé poloviny 19. a 20. století. Významným brzdícím důvodem je tu jistě paleografická i jazyková obtížnost pramenného materiálu, domnívám se však – a to platí především pro pražský a širě český výzkum – že je to odrazem i dodnes nevyjasněných interpretačních postojů vůči této době. Stagnace na poli výzkumu inteligence totiž výrazně kontrastuje s ohromným rozvojem dnešního bádání o aristokracii 17. a 18. století. Změnit tuto situaci však může jen trpělivý a metodologicky moderně založený pramenný výzkum, který bude klást zajímavé otázky a nápady k nim konstruovat odpovědi.

DOMINIK BUDSKÝ

Intelektuálové v Metropolitní kapitule pražské od druhé poloviny 14. století do počátku husitství

Studie si klade za cíl přinést stručný přehled problematiky intelektuálů a intelektuálního prostředí mezi pražským klérem, resp. v okruhu Metropolitní kapituly pražské a zasadit ho do širších souvislostí v rámci místní církve, panovnického dvora i prostředí měst pražských. Snaží se vymezit určitá kritéria, na jejichž základě vybírá 26 osobností, které v připojených grafech blíže zkoumá. Všímá si především jejich sociálního původu, vzdělání i obou hledisek ve vzájemném porovnání. Kritérii pro výběr jednotlivých osobností se pak rozumí zejména: univerzitní studium a funkce ve správě univerzity, vlastní literární (vědecké) dílo či rukopisy (a jejich soubory, knihovny) v osobním vlastnictví. V závěru studie se nastiňuje možné propojení intelektuálů s (nejen) měšťskými elitami a uvádějí se biogramy jednotlivých kanovníků.

HANA PÁTKOVÁ

Soukromí měšťanští písaři v Praze ve 14. století

Tento stručný příspěvek chce upozornit na jeden okruh osob píšících v pozdně středověké Praze, které působily jako písaři ve službách jednotlivých měšťanů. Konkrétně jde o osm písařů doložených v letech 1350-1404.

Velmi jednoznačná je souvislost mezi zaměstnáváním soukromého písaře a funkcí v městské správě – ve více než polovině případů byli zaměstnavatelé opakovaně a po delší období členy městské rady Starého Města pražského. U pěti písařů je doloženo, že přijali na Starém Městě pražském městské právo. Jejich ručiteli bývali nejčastěji jejich zaměstnavatelé, ojediněle jiní staroměstští radní. Vlastnictví domu, doložené u poloviny písařů, naznačuje opět výraznou vazbu na zaměstnavatele. Všechny domy jsou přitom, ač šlo až na jednu výjimku o písaře staroměstských měšťanů, na Novém Městě pražském. Vlastníky nemovitostí se písaři snad stávali až po delší kariéře, namnoze až poté, co jejich služba smrtí zaměstnavatele skončila. Písař působící na Novém Městě pražském je doložen zcela ojediněle; jeho postavení je však poněkud nejisté. Nelze vyloučit že nešlo o písaře měšťana Mikšíka, ale o přízvisko vytvořené podle majitele domu.

Písaři patrně nepatřili k těm bohatším a vlivnějším. Nebývali, na rozdíl od některých členů městské kanceláře, ručiteli uchazečů o přijetí městského práva. Pokud stáli ve službách vlivných měšťanů, lze si představovat, jak byli zasvěceni do detailů politické činnosti svého pána; v každém případě bylo zřejmě jejich hlavním úkolem pomoci svému zaměstnavateli s úřední agendou, spojenou s funkcí v městské radě. V jednom případě lze uvažovat o příbuzenství mezi radním a jeho písařem, mohlo však jít jen o původ ze stejné lokality. Nakolik se tito písaři podíleli i na psaní, spojeném s hospodářskou aktivitou zaměstnavatelů, lze těžko odhadnout. Pouze u jednoho z písařů lze zachytit vazbu na pražskou univerzitu, nikoli však studijní, ale příbuzenskou. Nebyla nalezena osobní souvislost mezi písaři a veřejnými notáři; zlomkovitost prosopografických údajů spolu s běžným užíváním křestních jmen Jan, Mikuláš, Jakub a Michael zde však maximálně ztěžují identifikaci.

Gramotnost nebyla ve středověkých městech nutným předpokladem k zastávání úřadu ani nezbytnou podmínkou společenského a hospodářského úspěchu. Detailnější pohled na znalost čtení a psaní u jednotlivých obyvatel však není vzhledem k nedostatku pramenů možný. Stejně dobře jako lze uvažovat o profesionálním písaři, fungujícím tam, kde jeho negramotný zaměstnavatel potřeboval pracovat s písemnostmi, lze uvažovat i o písaři, který svému vzdělanému zaměstnavateli pomáhal s písemnou agendou. V relativně velkém a významném městě, jakým Staré Město pražské v předhusitské době bylo, však již písemné úřadování a používání písemností patrně dosáhlo stupně, kdy k práci s nimi nestačil "servis" městského písaře, poskytovaný podle potřeby městským radním.

Zda tito soukromí písaři využili svého vzdělání či zběhlosti v psaní a čtení i v neúřední oblasti, nedovolují prameny u žádného z nich zjistit; nelze tedy - ve smyslu zaměření konference - říci, zda a kdo z nich byl nejen úředníkem, ale případně i intelektuálem v jakémkoli smyslu slova.

ZDENĚK UHLÍŘ

Prokop Písař: úředník nebo intelektuál?

Prokop Písař, typová osobnost, která se vynořila za husitství je představena na základě své bohaté činnosti. V profesní kariéře

představoval vrchol jeho postupu post novoměstského protonotáře, jeho literární ambice se promítly do tří oblastí – textů právnických, historických a jednoho teologického. Podrobný přehled a vyhodnocení jeho literárních aktivit, na jedné straně propojených s Prokopovou praxí úřední i s činností mimořádného univerzitního učitele a na straně druhé tyto sféry profesních aktivit přesahující, vytvářejí předpoklad pro hledání odpovědi na otázku, zda se v jeho případě jednalo o úředníka, či intelektuála.

Autor problematizuje vlastní užití kategorie intelektuál pro středověk a raný novověk. Současně odmítá použít i módní schéma dělení intelektuálů na „malé“ a „velké“ jako konstrukt, který není spojen s reálným podkladem. Případné užití termínu intelektuál váže na kategorii příslušníka jisté skupiny jistým způsobem veřejně vystupujících osob, které se profilují svým vzděláním aniž to nutně musí být vzdělání profesionální v obvyklém smyslu. Takový intelektuál je evidentně předmětem historie, protože jde o sociální kategorii jistým způsobem charakterizovanou a jistým způsobem důležitou. V tomto smyslu se ovšem intelektuál objevuje v Evropě až v 18. století.

Prokop Písař byl úředníkem, ale nebyl intelektuálem. Zároveň byl univerzitním učitelem. Ve funkci úřední i univerzitního učitele byl současně i expertem, který podával dobrozdání k závažným případům a dobovým otázkám. Nadto byl samostatným publicistou, který se vyjadřoval k závažným celospolečenskými otázkám. K dovršení všeho byl i nezávislým soukromníkem. Příspěvek jej charakterizuje jako „homo novus“ nejen ve smyslu individuálním, ale i sociálním.

ROMAN STELMACH

Kulturní elity slezských středověkých klášterů ve světle archivních materiálů

Období po druhé světové válce přineslo oživení diskuse k otázce role klášterů jako středisek evropské kultury i center formování kulturních elit. Z tohoto hlediska sehrávaly zásadní úlohu kanceláře jednotlivých klášterů, ale i jejich archivy a knihovny. Osoby spojené s prací v kanceláři představovaly uvnitř klášterní komunity zástupce kulturní elity. Jejich činnost nebyla spojena pouze s vyhotovováním písemností, ale působily současně i jako státní úředníci.

Studie na základě diplomaticko-paleografického rozboru dokumentů vybraných mužských i ženských klášterů, jejichž písemnosti jsou dnes uloženy ve státním archivu ve Vratislavi, porovnává kvalitu a komplexnost činnosti klášterních kancelářů, které vypovídají o ne stejné úrovni kulturních elit uvnitř slezských klášterních komunit až do sklonku 15. století. Vyhотовování písemností i úřední činnost totiž vyžadovaly dobré znalosti psaní, ale také orientaci v právu a literatuře. Při porovnání kvality písemné produkce jednotlivých klášterů se na špici kvality objevuje cisterciácký klášter v Lubiažu.

JANUSZ TANDECKI

Intelektuální elity ve velkých městech státu Řádu německých rytířů v Prusku ve středověku

Se vznikem státu Řádu německých rytířů na území Pruska došlo také k postupnému rozvoji duchovního života na uvedeném území. Jeho přirozeným centrem se stala správa vlastního řádu a nově zformované kanceláře, v nichž působily i osoby vzdělané na univerzitách. Značná část pracovníků kancelářů i jiných lidí, vzdělaných na univerzitách, kteří vstupovali do služeb řádu, pocházela z prostředí pruských měst. Tyto osoby byly rovněž využívány pro různé služby diplomatické.

V souvislosti s novou organizací diecézí se ve čtyřicátých letech 13. století zformovala i nová intelektuální střediska. Nejsilnějšími ohnisky inteligence ve vytvořených diecézích se staly katedrální kapituly. Soustřeďovaly dobové elity duchovních osob.

Středisky duchovního života, i když méně zřetelnými, byly městské farnosti. Faráři s doložitelným univerzitním vzděláním se zde objevili až na počátku 14. století. Kněžské úlohy plnilo také nižší duchovenstvo, vychovávané přednostně ve školách katedrálních a kolegiátních.

Hlavním centrem duchovní kultury ovšem zůstaly kláštery, při nichž působily i klášterní školy, sehrávající významnou úlohu při vzdělávání obyvatelstva měst.

Důležité místo v intelektuálním životě Prus zaujímaly také městské kanceláře, jejichž počátky jsou spojeny s formováním městských rad. V centrech sledovaného území musely být základy jejich existence položeny už ve 13. století. V počátečních etapách v nich působili pouze jednotliví písaři, kteří se starali o agendu radní i soudní.

Postupně však jejich počet narůstal. Na počátku se jejich řady rekrutovaly z osob, disponujících alespoň nižším svěcením. Laický živel pronikal do městských kanceláří postupně. Tyto úřední osoby často doprovázely radní na sněmy hanzovních měst či na sněmy regionální a byly současně zastoupeny v různých poselstvech. Radní písaři disponovali širokými kompetencemi, ale adekvátně tomu na ně byly kladeny vysoké nároky, mimo jiné i co se týká vzdělání. Požadavky sahaly od jazykových kompetencí, přes znalosti psaní, práva až po účetnictví. Počty univerzitně vzdělaných písařů v kancelářích však začaly narůstat až od druhé poloviny 14. století se vznikem nových pruských univerzit. Nepochybně k tomu přispělo i udělování stipendií na univerzitní studia ze strany některých městských rad. O vzrůstajících znalostech a kultuře písařů pruských hanzovních měst svědčí i jejich vlastní literární činnost.

Ke skupině vzdělaných měšťanů se řadili také lékaři. Jednalo se o osoby disponující rovněž univerzitním vzděláním, většinou dobře materiálně zajištěné a zaujímající vysoký společenský status. I oni dotvářeli skupinu intelektuální elity měst.

V době existence státu Řádu německých rytířů v Prusech nedošlo k založení univerzity, která by představovala přirozené centrum duchovního života. Hodnotu univerzitního vzdělání však pruské měšťanstvo ocenilo poměrně záhy, takže začalo vysílat své potomky na studia do zahraničí. Do roku 1466 bylo identifikováno přibližně 900 studentů, kteří pocházeli ze 6 velkých pruských měst a studovali na 17 evropských univerzitách. Většina se po pobytu na zahraničních univerzitách vracela domů a podílela se tu na posílení a rozvoji vrstvy intelektuálních elit. Nejčastěji působili ve strukturách církevních, méně často v městských kancelářích nebo se věnovali lékařské praxi. Jen malé množství těchto univerzitně vzdělaných osob po návratu ze studií vstoupilo mezi mocenské elity.

RENATA SKOWROŃSKA-KAMIŃSKA **Politické elity velkých pruských měst v první polovině 15. století**

Politické elity se formovaly v sedmi vybraných hanzovních pruských městech se vznikem soustavy rad, jako správního systému měst. Radní měli fakticky větší vliv na politiku města než ostatní plnoprávné obyvatelstvo, takže je lze termínem politické elity označovat již

ve sledovaném období. Otázkou bylo, zda lze všechny členy rady z hlediska jejich činnosti v tomto správním orgánu mezi zmíněné elity zařadit. V první polovině 15. století tvořilo radu 18 až 24 osob, které plnily nejrůznější funkce ve vazbě na správu města. „Politický“ charakter bylo však možné reálně spojovat jen s úřadem purkmistra. U ostatních radních lze vysledovat politické aktivity pouze v jejich činnosti za hranicemi města, tj. na sněmech, nebo při reprezentaci města v poselstvech a při rokováních.

Příspěvek sleduje na příkladu měst: Chełmno (Kulm), Stare Miasto Toruń (Altstadt Thorn), Stare Miasto Elbląg (Altstadt Elbing), Głównie Miasto Gdańsk (Danziger Rechtstadt), Stare Miasto Królewiec (Altstadt Königsberg), Knipawa (Kneiphof) a Stare Miasto Braniewo (Altstadt Braunsberg) složení rad a politické aktivity jejich jednotlivých členů. Soustřeďuje se přednostně na sledování aktivit těchto osob v poselstvech a na obsazování purkmistrovského postu v souvislosti s předchozími politickými aktivitami, kariérami ale i vzděláním členů rad.

V každém z uvedených měst lze identifikovat různé početnou skupinu radních, kteří se v letech 1411 – 1454 častěji účastnili sněmů či diplomatických misí. Účast v poselstvech měla v mnoha případech prokazatelnou vazbu na obsazování úředních postů, respektive postu purkmistra. Pouze tato aktivní skupina členů rad ve velkých pruských městech vytvořila reálně jejich vlastní politickou elitu.

EWA WÓŁKIEWICZ

Vratislavští syndikové ve středověku a raném novověku

Zřízení místa stálého právního zástupce města, který se nazýval syndik, připadlo v zemích středo/východní Evropy na období přelomu středověku a raného novověku. Specifika těchto procesů na území Slezska jsou velmi málo známá, a to v souvislosti s malým zájmem historiků o toto téma. Početně slabá je rovněž literatura, zabývající se problematikou vratislavských syndiků. V zásadě lze odkázat jen na nekompletní práce právníků, které se neopíraly o archivní prameny. Naprosto nevyužité zůstávaly především cenné prameny z městského archivu.

První zmínka o syndikovi ve Vratislavi pochází z roku 1352, kdy tento titul použil veřejný notář Piotr z Bolesławca. S tímto obdobím

se ale ještě stěží dá spojovat existence stálého místa syndika. Většina osob byla městem zaměstnána jednorázově, k vyřízení jedné konkrétní záležitosti. Syndikové známí z 15. století zůstávali často ve službě městu několik let, ale ani tehdy nelze hovořit o trvalém zřízení jejich funkce. Podobná situace byla potvrzena také v německých městech (např. v Norimberku). Analogicky jako ve Vratislavi byli k této práci využíváni příležitostně duchovní, pro které práce pro město představovala jen vedlejší činnost. Ve městech střední Evropy se postavení syndiků změnilo až v první polovině 14. století. Ve Vratislavi ještě na přelomu 15. a 16. století rada využívala služeb právníka z místní konsistoře. Nejstarší doklady o výběru kandidátů do úřadu syndika jsou známy pro Vratislav z dvacátých let 16. století. Okolo poloviny 16. století bylo vytvořeno i místo druhého syndika a na sklonku 16. století rada plánovala dokonce zaměstnat třetího syndika, ale tento plán nakonec nebyl realizován.

V literatuře nebylo dosud zohledněno, že radě byl podřízen v uvedeném období také zvláštní post syndika knížectví. Stranou zájmu zůstávala i praxe zaměstnávání právníků. Na základě výše zmíněných a dosud nezpracovaných pramenů se podařilo podrobně načrtnout komplex povinností syndika, souvisejících s poskytováním právních rad, vnější reprezentací rady, organizací různých schůzek i přípravou dokumentů. Syndikové současně nemohli poskytovat právní služby v procesech proti vratislavským měšťanům a úředníkům vratislavského knížectví. Od roku 1549 se rovněž zavazovali, že po vypršení smlouvy s městem nenastoupí do služeb žádného ze slezských vládců. Délka uzavírání smluv syndiků s městem nebyla ve sledovaném období ustálená. Měšťtí právníci byli ovšem bezpochyby nejlépe placenými „zaměstnanci“ města.

Z období let 1500 až 1600 je doloženo dvacet osob, které rada zaměstnávala ve funkci syndika města nebo knížectví. Téměř všichni se mohli prokázat titulem doktora práv. Nejméně pět z nich studovalo na renomovaných právnických fakultách univerzit v Itálii (Bologna, Siena, Ferrara). Mezi univerzitami v říši byly preferovány Frankfurt nad Odrou, Wittenberg nebo Lipsko. Základním kritériem pro přijetí do služeb města bylo náležité vzdělání, naopak se nepotvrdilo, že by přednost dostávali obyvatelé Vratislavi. Syndikové se beze vší pochyby s ohledem na hodnotu svého majetku řadili k úzké skupině městských elit. Čtyři osoby ze sledované skupiny získaly za svého života šlechtický titul, dvě tento titul zdědily. Značná část ze sledovaného

vzorku syndiků rovněž soustředila za svůj život takové finanční prostředky, které jim umožnily nákup zemského majetku, nebo také získaly majetky výhodnými sňatky. Naopak se nepotvrdil ani jeden případ, kdy by byl syndik vybrán do městských kolegií, což je skutečnost známá z jiných měst.

MICHAL SVATOŠ

Vzdělanci a intelektuálové v českých zemích středověku a raného novověku

Článek je pokusem o typologii intelektuálních profesí v českých zemích a srovnání jejich proměn od 14. do 16. století na základě dříve shromážděné sumy informací v příspěvku o městě a univerzitě ve středověku (srovnej Documenta Pragensia 11, 1993, s. 40-46).

Nechceme-li anachronisticky přenášet ryze novověké pojmy i s jejich vymezením a dobovými konotacemi (a pojem „intelektuál“ je „příkladem za všechny“), musíme hledat jiné pojmy, odpovídající více dobové realitě. Z několika možných výrazů bádání posledních let, k němuž se přikláním, volí jako nejvhodnější označení pro gramotného člověka minulosti pojem „vzdělanec“, případně „učenec“ pro toho, jemuž se stalo povoláním nebo zálibou studium vědních disciplín. Neutrální označení „vzdělanec“ je po mém soudu vhodné pro předindustriální éru a označení „intelektuál“ ponechávám v onom zúženém, obecně známém vymezení pro veřejně činné „vzdělanec“, jak je nacházíme především v moderní době

Ale protože máme co do činění vesměs s literáty, vědci a umělci, je slovo intelektuál jakýmsi zástupným pojmem pro inteligenci, kterou se obecně označuje společenská vrstva, žijící se duševní činností. Oproti pojmu intelektuál jde spíše o sociologizující, sociálně vymezený pojem, jemuž schází onen rozměr veřejného angažmá. Takové pojetí inteligence předpokládá, alespoň v moderní době, středoškolské nebo vysokoškolské vzdělání.

Středověký vzdělanec a intelektuál nemusel nutně mít školní, natož univerzitní vzdělání. V českých zemích však vzdělanec vyznačuje vztah k pražské univerzitě, která se stala od 14. století místem, na němž většina domácích vzdělanců získala svou intelektuální průpravu a které jim umožnilo vstup do prestižních profesí, nebo se dokonce stala místem jejich celoživotního působení. Vztah vzdělanecké

vrstvy k pražské univerzitě nezmizel ani v raném novověku, kdy byla vystavena konkurenci ostatních (konfesionálně zaměřených) škol a přestala být jejich jedinou vychovatelkou.

BLANKA ZILYNSKÁ

Pražští univerzitní intelektuálové 15. století v „neintelektuální“ roli soudců. Univerzitní jurisdikce v příkladech

Příspěvek se zamýšlí nad pojmem „intelektuál“ ve středověku a nad oblastmi jeho působení. Vedle vlastního profesního angažmá, které se odehrávalo především v univerzitních posluchárnách, při širším pojetí „intelektuála“ také v dalších profesích, objevuje se intelektuál i v dalších životních rolích, které musí nebo chce sehrávat.

Autorka uvádí tři příklady nestandardní činnosti pražských univerzitních intelektuálů, tři epizody z jejich osudů. První se odehrála v době husitských válek, v roce 1424 v jedné z univerzitních vesnic poblíž Prahy. Do Horních Počernic, které patřily kolegiátům Karlovy koleje, byl vyslán bakalář svobodných umění Martin, jako zastupce koleje ustanovený zemským gubernátorem Zikmundem Korybutem, aby rozsoudil spor o vdovský podíl na jednom z tamějších statků. Zhostil se této úlohy, ačkoli nebyl vystudovaným právníkem. Případ je příkladem vrchnostenského soudnictví nad univerzitními poddanými.

Druhá a třetí epizoda se vztahují k roku 1461 a jsou součástí událostí, které vedly ke konfesnímu vyhranění a uzavření se pražské univerzity. V tomto roce vyvrcholily spory katolické skupiny mistrů s utrakvistickou většinou, které se projeví mj. tím, že Václav Křižanovský se odmítl podřídit jurisdikci svého rektora. Odvolal se k pražské kapitule, kde ho podporoval jeho někdejší univerzitní kolega Hilarius Litoměřický. Univerzitní intelektuálové zde vystupují jako politicky činné osoby, které daly přednost společenskému angažmá před univerzitní kariérou ve chvíli, kdy bylo setrvání na škole podmíněno podřízením se názorově odlišné většině.

Poslední případ se týkal studentů, kteří sympatizovali s rodící se Jednotou bratrskou. Byli zajati společně s bratry z řad měšťanů, ale díky privilegiím univerzity byli vyreklamováni rektorem do univerzitního karceru, a unikli tak mučení městským katem. Nicméně museli odvolat před zraky veřejnosti, a to v přísnější formě než jejich laičtí

spolubratři. Rektor zde využil svoji jurisdikci k ochraně studentů, ale zároveň uplatnil povinnost univerzity dohlížet na čistotu věrouky.

I když výkon soudní praxe nebo jiné uplatnění znalosti práva patří zajisté k intelektuální činnosti, ve třech uvedených příkladech nešlo o výkony soudců z povolání, tedy o vlastní intelektuální činnost danou profesí příslušných univerzitanů. Příslušníci pražské univerzity v nich nenabízeli služby druhým, nýbrž realizovali kroky v zájmu vlastní autonomie a soudních pravomocí. Příspěvek ukázal univerzitní intelektuály trochu z jiné strany, než bylo jejich vlastní poslání učitelské a tvůrčí. Dotkl se existencionálních otázek středověkého intelektuála: jeho privilegovanosti dané inteligencí a vzděláním na jedné straně, ale i vázanosti na poptávku po jeho výtvorech a svázanosti se světskou mocí.

JIŘÍ STOČES

Absolventi pražské právnické univerzity (1372-1418) ve službách hanzovních měst

Téma kariér bývalých scholárů patří v současné univerzitní historiografii k těm nejfrekventovanějším. Předpokladem takto zaměřeného prosopografického výzkumu je existence dochovaných univerzitních matrik. Autor se dlouhodobě zabývá saským univerzitním národem pražské právnické univerzity (1372-1418), jejíž matrika je k dispozici. Dosud byla věnována pozornost především kariérám v církevním prostředí, kam také naprostá většina absolventů na přelomu 14. a 15. století směřovala (absolventem rozumíme nejen graduované – šlo by o pouhý zlomek univerzitních příslušníků - ale všechny „Universitätsbesucher“), což je rovněž dáno relativně hojnými, dostupnými a přehlednými církevními prameny. Problematika uplatnění absolventů univerzit v prostředí měst je objasněna podstatně méně (hanzovním městům se věnoval zejména Klaus Wriedt), za což do určité míry mohou značně roztráštěné prameny městské provenience. Autor vycházel pouze z edic diplomatického materiálu (městské či zemské diplomatáře, městské knihy, sbírky testamentů apod.), protože archivní studium v odpovídajícím rozsahu není v silách jednotlivce.

Bývalé studenty pražské právnické univerzity lze najít v první řadě mezi výkonnými úředníky hanzovních měst. Jednalo se o protonotáře, notáře či písaře městských rad (ovšem i ti občas vykonávali úlohu

poslů, vyjednávačů či prokurátorů), dále o prokurátory najímané k jednotlivým soudním sporům a konečně o stálé právní zástupce měst, tzv. syndiky. Zřídka a zpravidla dočasně vykonávali absolventi pražské juristické univerzity i funkci správců škol. Naprostá většina těchto městských úředníků byla zároveň kleriky, kteří drželi nějaké obročí. Druhou skupinou bývalých studentů jsou přímo měšťané, konšelé a dokonce purkmistři. Z hanzovních měst ostatně pocházela většina imatrikovaných zájemců o studium práv v Praze. Je otázkou, zda tito zatím ne příliš četní absolventi, kteří zůstali součástí městského stavu, změnili v průběhu studia své původní rozhodnutí ohledně kariéry v církvi (např. z důvodu smrti sourozence, který měl převzít rodičovský majetek, sňatku, zklamání z církevních poměrů apod.), nebo zda jsme již svědky – právě ve vyspělých hanzovních městech – počínající laicizace právnického univerzitního vzdělání. U každé z uvedených skupin autor uvádí konkrétní příklady. Pokud o dané osobě ještě není v literatuře k dispozici kvalitní biogram, je sestaven autorem a uveden v příloze.

GERHARD JARITZ

Kniha a prestiž v městském prostoru středověku na příkladu Rakouska

Knihy hrály v duchovním prostoru středověkých měst důležitou úlohu. V uvedeném období představovaly nejen významné nositele i zprostředkovatele různých oblastí duchovní kultury, ale také objekty hmotné kultury. Tuto jejich úlohu reflektují prameny středověkých testamentů a inventářů. Hmotné statky tehdy sloužily také aby stavěly na odív bohatství a společenské postavení svých majitelů. V této souvislosti lze knihy z hlediska jejich hmotné výbavy, dekorace a ceny chápat jako záležitost prestižní. Někdy hrála forma důležitější roli než obsah knihy.

Důraz na bohatou vnější výbavu knih lze nalézt v dobových inventářích majetků. Také při sestavování testamentů měla význam otázka prestiže. Obecně ale hrála kniha v testamentární středověké praxi jen omezenou roli, neboť knihy se koncentrovaly v pozůstalostech duchovních. Knihy v majetku měšťanů i dalších laiků, jak je doloženo na příkladu Vídně a okolních měst ve 14. a 15. století, bylo možné identifikovat jen ojediněle – většinou u členů významných rodin,

významných úředníků nebo učitelů. Forma i obsah soupisů pozůstávají přitom prokazovaly, že knihy v jejich majetku měly vysloveně prestižní úlohu. Detailně byla popisována jejich kvalita, která souvisela prvořadě s vnější podobou, zdůrazňována byla i cena a objevovaly se zřetelné vazby na jiné prestižní objekty v majetku.

Kniha se v jistém smyslu stává už ve středověku multifunkčním předmětem, jehož role se v této souvislosti plně rozvinula v raném novověku. Ve středověku se objevovala kniha v kontextu profesním (učitelé, univerzitní mistři, lékaři, klerikové atd.) a jednotlivě i v souvislosti s městskými elitami. Pro všechny uvedené sociální skupiny knihy vystupovaly nejen jako nositelé duchovní kultury, ale také jako předměty, u nichž byla oceňována dekorativní výbava, vnější vzhled i hmotná hodnota. Vlastnictví knih a prestiž tak lze chápat jako dva termíny, které spolu úzce souvisely a které představovaly významnou část městské intelektuální a elitní kultury.

CHRISTINE CHRIST-VON WEDEL

Vnímání sebe sama u Erasma Rotterdamského jako „intelektuála“ v kontextu městského prostředí 16. století

Příspěvek se zabývá rozbořením dopisů a děl Erasma Rotterdamského s ohledem na otázku vnímání sebe sama touto významnou osobností humanismu. Klíčovým se přitom stává dobrozdání, které si od Erasma Rotterdamského vyžádala basilejská rada v zimě na přelomu let 1524 a 1525, tj. v době těžkých politických i církevních otřesů. Učenec Erasmus se zde ukázal jako mírumilovný a dbající na svou neutralitu, ale také jako bedlivý, rozvážný a nezávislý pozorovatel, který se pokusil být spravedlivý k oběma stranám. Zatím je ale téměř neznámé, jak dalece lze Erasma chápat jako příznivce městské „utilitas“ „obecného blaha“, který ovšem přitom zásadně nesledoval hodnotové normy městské společnosti. Kritizoval způsob obchodování, jaký se tehdy v Basileji provozoval, a nepodpořil zdejší radu v úsilí potlačit vliv biskupa. Erasmus se ale honosil tím, že svou prací k Novému zákonu posloužil zmíněnému „obecnému blahu“, neboť tato práce měla umožnit jeho současníkům, kteří se přeli o výklad Božího slova (svědectví příchodu Boha na svět), aby mu lépe porozuměli (intelligere). Takovéto chápání ovšem podle Erasma muselo být vždy spojeno s praxí života, protože Kristus nejen zvěstoval poselství

lásky a míru, on je také žil. Z tohoto hlediska mohla a měla humanistova učená díla posloužit přesně té úloze, kterou měla naplnit městská rada, totiž postarat se o klid a mír. Proto se zdá, že bylo účelné, když se rada ucházela o stanovisko učenice, který vystupoval jako soukromá osoba a ve městě byl navíc i cizincem; Erasmus tak zcela samozřejmě čas od času přebíral úlohu zprostředkujícího experta.

HANS ULRICH BÄCHTOLD

„Vy jste solí země“. Heinrich Bullinger – Od bojovného intelektuála k církevnímu politikovi

Heinrich Bullinger představuje model existence a účelu mladého bojovného intelektuála, který je povolán k politické odpovědnosti. Mohl-li Bullinger na počátku své kariéry svobodně a polemicky vystupovat ve prospěch reformace, byl svou volbou za nástupce Zwingliho v Curychu náhle vtažen do oblasti plnění politických povinností v curyšském státním útvaru a musel řešit naléhavé úkoly reformované církve, především ve vztahu k vrchnostenskému pragmatismu, a vykonat také mnoho přesvědčovací práce. Jeho úspěch byl rozdílný. Jako kompenzaci k uvedené činnosti našel v evropském protestantismu oblast, kterou mohl prostřednictvím své korespondence a publicistiky specificky spoluvytvářet. Jako historik, zvláště ve své *Tigurrinerchronik*, našel cestu zpět k intelektuální svobodě (nesvázanosti) svých mladých let.

CLAUDIA RESCH

Spílání intelektuálům v příslovích v 16. století:

Zesílená kritika nerozumných učenců (Verkehrte Gelehrten)

Východiskem tohoto příspěvku je přísloví DIE GELEHRTEN, DIE VERKEHRTEN (také JE GELEHRTER, DESTO VERKEHRTER) tj. učenci, nerozumní lidé (čím učenější, tím bláznivější). Dnes je chápána tato zdvojená formule jako zastaralá – v 16. století byla však velmi oblíbená a dále se rozšířila v polemických letáčkách jako urážka. Věřilo se, že „Verkehrte Gelehrte“ (nerozumné učence) lze najít mezi lékaři, právníky a teology. V době reformace se stali terčem intenzivní kritiky především duchovní zástupci stavu. Vybrané literární dokumenty

dokládají, že přísloví bylo užíváno jak římskou tak reformní stranou, s cílem vyjádřit přívržencům jiného náboženského směru opovržení.

Satirik Johann Fischart sepsal roku 1584 *Bewaerung vnd Erklaerung des Uralten gemeynen Spruechworths: Die Gelehrten die Verkehrten* a komentoval tu chování svých stavovských kolegů z dobového hlediska. Zveršovaný důkazní materiál učencům velmi přitížil. Co se jim vyčítilo byla arogance, namyšlenost a výrazná snaha se uplatnit. Učenci byli obviňováni, že vyvíjejí svůj vliv na nejvyšší politické úrovni a postupují svévolně při výkladu Písma svatého. Panovalo rozhořčení nad hýřivým způsobem života mnohých zástupců tohoto stavu při současné absenci jejich působení jako příkladu. K dalším bodům kritiky se řadily úzkoprsost, nesnášenlivost a nesmlouvavost mnoha učenců, které se družily s nedostatkem objektivity. Fischart odsuzoval fanatismus, s nímž bránili své náboženské stanovisko a upozorňoval na záměnu ortodoxního praktikování víry a nepřiměřeného výkonu moci.

Veršovaná satira Johanna Fischarta potvrzuje význam přísloví jako kulturněhistorického dokumentu. V textu jím interpretovaného úsloví DIE GELEHRTEN, DIE VERKEHRTEN se manifestovaly sociokulturní vztahy 16. století v komprimované formě. Toto úsloví představuje spolehlivý indikátor dobové nálady, kritické vůči vědě a nepřátelské k učencům a mohlo sloužit nejen jako vtipné heslo, ale také jako zničující nadávka, jejímž prostřednictvím se mohli nevzdělaní lidé jako výrazem odmítnutí, skepse a posměchu minimálně slovně bránit proti dominanci výše postavených.

VILIAM ČIČAJ

Pokus o profil městského politika

Příspěvek se soustřeďuje na problematiku raně novověkých městských politiků a jejich profilování či postavení v rámci struktur městské, respektive měšťanské inteligence, a to vše na příkladu vývoje hornouherských královských měst. V první řadě šlo o otázku, do jaké míry musel městský politik splňovat i kritéria, kladená v raně novověkých městech na intelektuály. Pojem intelektuál je vymezen pro měšťanské prostředí raného novověku přednostně nadprůměrným vzděláním ve vztahu k městskému vzdělanostnímu průměru a ve spojení s výkonem povolání, vyžadujícím vyšší vzdělání. Zohledněna byla i „povinná“ literární a publikační činnost intelektuála. Současně je definován

rámec působení městských politiků ze svobodných hornouherských královských měst od celostátní, přes regionální až po místní úroveň.

Dobové názory na raně novověké městské politiky jsou přibliženy na základě rozboru vybraných textů politologické odborné literatury. Společným znakem těchto děl byla skutečnost, že politickým aktérům z městského prostředí věnují minimální pozornost. Vyplývalo to ze skutečnosti, že svobodná královská města tehdy vystupovala v politických událostech ve většině případů jako korporace, za níž lze jen obtížně identifikovat konkrétní osoby. Aktuální odborné výzkumy (hlavně pro Bratislavu a Košice) potvrdily, že městskou politiku tehdy tvořila jen úzká skupina městské elity, v jejíž ruku spočívalo vedení města a která fungovala na bázi rodinných a příbuzenských vztahů.

Pokud se navzdory torzovitým archivním pramenům podařilo zpracovat biografické profily významných raně novověkých městských politiků z hornouherských svobodných královských měst, je v nich zdůrazňována spíše jejich literární nebo vědecká činnost a nikoliv politické aktivity. Přesto lze u těchto osobností zachytit několik typů jejich kariér, směřujících z typicky intelektuálních profesí (učitel, městský notář) do řad městského správního aparátu. Uvedené kariéry přitom dosahovaly po formální stránce jistou standardizovanou podobu.

Skupina politik-intelektuál ve sledovaném raně novověkém městském prostředí vykazovala určité obecnější rysy. Příspěvek přibližuje jeden z nejdůležitějších, a tím byly měšťanské knihovny a jejich „povinná“ součást, kterou představovala teoretická politická, právnícká a státoprávní díla. Ta měla vytvářet teoretickou základnu, jejíž dimenzi do politiky měst přenesli právě politici-intelektuálové.

JOSEF HRDLIČKA

Vzděláním ke kariéře? Vzdělanostní předpoklady kariér lokálních úředníků v raném novověku (Jindřichův Hradec 1550–1700)

Příspěvek se zabývá vztahem mezi vzděláním a lokální mocí v raně novověkých městech. Na příkladu města Jindřichův Hradec, ve sledovaném období venkovské rezidence šlechtických rodů pánů z Hradce (do 1604) a Slavatů z Chlumu a Košumberka (1604–1691), věnuje pozornost dvěma institucím lokální moci: městské radě

a městským písařům a také vrchnostenským úředníkům ze zámecké kanceláře. Ještě před založením jezuitského gymnázia ve městě roku 1595 získávali budoucí členové městské rady nejčastěji pouze nižší vzdělání na městské škole (v případě, že do města přišli odjinud, tak na škole v jejich rodišti). Před rokem 1600 tak do městské rady neusedl nikdo, kdo by předtím studoval na univerzitě. Naopak patrně každý třetí radní písař činný ve městě před tímto rokem měl univerzitní titul. Založení gymnázia při tamní jezuitské koleji vytvořilo příznivé podmínky pro rozvoj vzdělání ve městě. Přestože si i nadále většina členů městské rady, do níž nejčastěji usedali městští obchodníci, vystačila se základním vzděláním, vstupovali do ní také muži, kteří předtím navštěvovali alespoň několik tříd jezuitského gymnázia. Ve druhé polovině 17. století se již primátory města stávali buď muži, kteří měli zkušenost se studiem na gymnáziu, nebo dokonce absolventi pražské univerzity. Většina radních, ať již sami v mládí studovali či nikoliv, navíc na gymnáziu zapisovala své syny, kteří tak mnohdy získávali vyšší vzdělání než jejich otcové. Jen někteří z nich se ale vydali ve šlépějích svých otců a vstupovali do lokální politiky. Přestože význam vzdělání v samosprávě města ve sledovaném období zcela jistě stoupal, důležitějším předpokladem pro zaujetí místa v radě i nadále zůstávaly různé neformální či příbuzenské vztahy uvnitř městské obce.

Obdobný růst vzdělání jako na radnici se podařilo prokázat i v zámecké kanceláři. Po roce 1600 začali v jejím čele, tedy na místech hejtmanů panství, měšťané střídat nižší šlechtice. Tuto sociální změnu přitom doprovázela i změna správní praxe, neboť tyto měšťané měli zkušenost z předchozí služby na nižších správních úřadech panství (nejčastěji jako různí písaři). Jen někteří z nich přitom měli vyšší vzdělání, ale i oni dávali své syny pravidelně studovat na jezuitské gymnázium a případně je posílali na artistickou fakultu pražské univerzity. I tyto synové se ale až na výjimky nevraceli do vrchnostenských služeb a své uplatnění hledali jinde. Jestliže v městské samosprávě vzdělání zaostávalo za neformálními vztahy uvnitř obce, tak sféra vrchnostenské správy více preferovala zkušenost získanou předchozí praxí v řízení šlechtického hospodářství. Všichni hejtmani panství pocházející z řad měšťanů si v 17. století povinně museli projít nižšími správními úřady a teprve poté mohli stanout v čele kanceláře. Tuto praxi přitom reflektovaly i normativní prameny stejně jako dobová hospodářská literatura.

PAVEL B. KŮRKA

Jan Kotva – rudolfinský úředník – amatér

Jan Kotva, řečený Korfirst († 1608) vykonával funkce cechmistra staroměstských kočí a úředníka záduší u sv. Valentina na Starém Městě. V obou funkcích byl při reorganizaci těchto korporací, zakládal nové úřední knihy a vytvářel i normativní prameny. Jeho cech stejně jako jeho farní kostel patřily na Starém Městě k chudším a méně významným.

Zejména devadesátá léta 16. století, do kterých spadá i vrchol Kotvovy činnosti, jsou obdobím byrokratizace městské správy, v souvislosti s překotným rozvojem rudolfinské metropole.

S výjimkou jednoho roku ve službě městského písaře vykonával Jan Kotva pouze neplacené funkce. Jeho příklad osvětluje jinak málo dokumentované představy rozsáhlé skupiny takto aktivních měšťanů o veřejném životě a o „obecném dobru“.

Jan Kotva neměl žádné speciální vzdělání. Uměl pouze číst a psát a vytvořil si svérázný úřední styl. Do svých zápisů pojal více, než vyžaduje úřední podoba příslušných písemností a současně dobře popisoval svou dobu. Jeho postava umožňuje zamyslet se nad průběhem raně novověké byrokratizace a nad rolí angažovaného jednotlivce na nejnižším stupni veřejné správy.

JAN KAŠPAR

Novoměstský radní Jan Sferýn ze Sferýnu a část jeho knižní sbírky v knihovně františkánů u Panny Marie Sněžné

Knihovna františkánského konventu u Panny Marie Sněžné na Novém Městě pražském, jejíž počátky lze sledovat již v prvním desetiletí 17. století, dnes čítající okolo 10 500 starých tisků, 118 inkunábulí a 166 rukopisů, se během své existence dočkala několika velmi významných knižních darů a odkazů.

Prvním známým donátorem byl novoměstský radní Jan Sferýn ze Sferýnu (ca 1548 – ca 1629), starokališník, jenž se později přiklonil ke katolicismu. Do Prahy přišel ze Soběslavi roku 1587 a koupil zde dům, v němž pobýval celý život. Tento dům se nacházel v místech dnešního Francouzského institutu (Štěpánská ulice 35/644), na jehož zadním traktu je dodnes dochována původní kamenná deska ze

Sferýnova domu. Jan Sferýn byl nejméně třikrát ženatý, s Kateřinou († před 1604), Annou Přibyslavskou (†1624) a Kateřinou († ca 1632), která po jeho smrti zdědila Sferýnovský dům a provdala se za Jakuba Stanislavského († ca 1632). Jako protestantka se po roce 1628 dostala mezi ty, kteří museli pro víru opustit zemi.

Jan Sferýn získal spolu se svým švagrem Michalem Jakubem Harovníkem († 1639) již v 90. letech 16. století erb a predikát, který byl posléze roku 1654 jako dědičný potvrzen jejich synovci Fabiánovi Václavovi Harovníkovi († 1683), malíři ze Starého Města pražského. Sferýn zasedal v městské radě, roku 1604 byl pověřen výběrem městské berně, v letech 1608, 1616, 1618-1619, 1622-1624 a 1626 je zmiňován jako radní a k roku 1616 ve funkci primátora. Pravděpodobně zastával i jiné úřady a byl také politicky činný. Jeho jméno se nachází mezi podpisy na Porovnání doplňujícím Majestát Rudolfa II. z roku 1609. V roce 1618 přijal se třemi dalšími katolickými měšťany z Nového Města defensi schválenou direktory, ale o rok později byl uveden jako jeden z těch, co mají být na základě stavovské Konfederace a usnesení zemského sněmu zbaveni svých úřadů. V roce 1620 působil jako mluvčí novoměstských katolíků, kteří jeho ústy několikrát odmítli složit přísahu vymezenou Konfederací, sněmovním usnesením a dekretem Friedricha Falckého. Tyto události sám líčí v česky psaném rukopise *Actio calvinistica cum catholicis Neopragensibus Anno 1620*.

Sferýn hmotně podporoval básníka Šimona Lomnického z Budče (1552–1623), kterého i s manželkou Dorotou nechal v letech 1620–1623 bydlet ve svém domě. O Sferýnově vzdělání a vztahu ke knihám nemůže být pochyb. Při svých politických vystoupeních se s oblibou dovolával některých děl, kromě Písma například *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan († 1553) nebo českého překladu díla *Regentenbuch* Georga Lauterbecka († 1578) vydaného pod názvem *Politia historica* Danielem Adamem z Veleslavína (1546-1599). Nepřímé zprávy svědčí o jeho knižní pozůstalosti v řádu desítek svazků, což ale jistě není úplné číslo. V knihovně pražských františkánů lze identifikovat 8 svazků inkunábulí a dva svazky starých tisků, tedy celkem 9 prvotisků a 4 tisky ze 16. století, které dříve patřily Sferýnovi. Jejich soupis je otištěn v příloze. Dva svazky mají vazbu se Sferýnovým heraldickým či iniciálovým supralibros, jiné vynikají iluminacemi či hojností marginálních poznámek, latinských i českých, z nichž některé jsou psány rukou Jana Sferýna. Jeho čtenářské přípisy v knize *Meditationes Vitae Jesu Christi* Ludolfa de Saxonia (ca 1300–1377) dokazují, že

ovládal latinu slovem i písmem. Většinu knih Jan Sferýn františkánům daroval v letech 1613–1618, čtyři z nich se do knihovny dostaly po jeho smrti v roce 1629. Jan Sferýn představoval typ zámožného pražského měšťana s vyšším společenským postavením, vzděláním, politickými a kulturními zájmy, který vystupoval i jako donátor a mecenáš.

HELENA PEŘINOVÁ

Doktoři versus Patriciát. Postavení Graduantů v říšských městech Frankfurtu a Norimberku v 16.–18. století

Německé výzkumy vývoje měst předindustriální doby v posledních letech ukázaly, že velká říšská města v kontextu zmíněného vývoje představovala spíše výjimku. Jedním z jejich specifík bylo postavení graduovaných osob v místních sociálních strukturách. Tento jev přibližuje autorka na komparaci vývoje v Norimberku a Frankfurtu nad Mohanem.

S rostoucím významem akademicky vzdělaných osob, v první řadě právníků, stoupala také jejich společenská prestiž, jejímž odrazem se stala normativní nařízení tzv. Rangordnungen, především pak tzv. Kleiderordnungen. Ve svobodných říšských městech byla jejich vydavateli radní gremia. Obsah řádů reflektoval i zpětně reguloval existující sociální stratifikaci ve městech. Z tohoto hlediska proto se hrávalo zásadní roli složení radního gremia.

V Norimberku ukončené právní vzdělání v raném novověku nepředstavovalo předpoklad postupu do radního kolegia, ale naopak překážku tohoto postupu. Moc ve městě se nacházela od poloviny 14. století v rukou menší rady, tvořené výhradně příslušníky norimberských patricijských rodů. Vyloučením graduovaných osob z radního kolegia se staré rody snažily pojistit svou výlučnou mocenskou pozici. Za průpravu pro výkon funkce v nejvyšším radním grémiu byla vedle nedokončeného univerzitního studia a kavalírské cesty považována pouze praxe v některém nižším správním úřadu.

Ve Frankfurtu nad Mohanem si po celé rané novověké období udržely výhradní mocenské postavení staré radní rody, které ovšem měly pozitivní vztah nejen ke graduovaným osobám, ale k akademickému vzdělání vůbec. V nejvyšším frankfurtském správním orgánu působili jak doktoři z nepatricijských, tak z patricijských rodů. Otevření

nejvyššího správního orgánu však ve Frankfurtu rozhodně nevedlo k vytvoření nové mocenské skupiny.

Oděvní řády v obou městech ukazují, že radní obou lokalit využili obecného poklesu prestiže akademických titulů a během 17. století přesunuli doktory z privilegovaného postavení nad všemi měšťany do nejvyššího městského stavu. Oděvní řády se staly také v obou městech důvodem konfliktů mezi radou a graduanty. Zatímco v případě Norimberku se panovník přiklonil jednoznačně na stranu patricijských rodů, ve Frankfurtu pak postupně vydával řadu opatření omezujících moc zdejšího patriciátu.

Příspěvek dokládá, že rozdílné poměry nevládly pouze v lokalitách různého typu, ale že svá specifika měla i jednotlivá města. V hierarchii frankfurtské společnosti se graduované osoby nacházely do značné míry na stejné úrovni jako patriciát, v Norimberku náleželo nositelům akademických gradů místo až za příslušníky starých radních rodů. Důvodem byla větší otevřenost frankfurtských stavovsko-mocenských elit na jedné straně a jejich radikální kastovní uzavřenost na straně norimberské.

HANA JORDÁNKOVÁ – LUDMILA SULITKOVÁ **Mobilita městské inteligence v raném novověku (na příkladu královského města Brna)**

Archivní výzkumy autorek se soustřeďují na prostředí předního královského moravského města Brna, odlišujícího se v mnoha ohledech od prostředí i velkých královských měst ve vlastních Čechách (samozřejmě vyjma Prahy a případně některých horních měst). V souladu se stávajícími výzkumy k roli Moravy v duchovní kultuře raného novověku, potvrzujícími její úlohu jako území ovlivněného imigrací a akcentujícími zároveň vysokou míru recepce různých vlivů z širšího evropského prostoru (aniž by zde muselo existovat jedno výrazné tvůrčí centrum), zjišťujeme u představitelů inteligence, především u lékařů, studujících na významných zahraničních univerzitách až záviděníhodnou mobilitu v rozsáhlém geografickém rámci. Do jisté míry je situace obdobná i u lékárníků, u nichž se však kromě specializované odbornosti stejnou měrou uplatňuje obchodní zdatnost. Zdaleka ne všichni z této skupiny nejvýraznějších dobových vzdělanců aspirují na získání městského práva, tím méně pak na účast ve správním orgánu.

Naopak u další skupiny městské profesní inteligence, totiž písařů, advokátů a učitelů, nebyla vysokoškolská průprava zdaleka nutná a můžeme u nich obecně vysledovat větší snahu o trvalejší zakotvení v městském prostředí. I zde je ovšem markantní jistá mobilita jak geografická především v rámci českých zemí (výjimečně zasahující do Slezska), tak sociální v užším slova smyslu, neboť mezi těmito osobami bylo častěji možné zjistit překračování obvyklých společenských bariér. Zde také častěji zjišťujeme snahu o zakotvení mezi správní elitou města (řádově v 15% případů), ovšem v brněnských poměrech zásadně až po skončení profesní kariéry. Co se týče náboženského přesvědčení, v této skupině byla patrná až manifestní příslušnost k luterství pouze u učitelů tzv. německé školy, což ovšem také způsobilo zánik tohoto učiliště v prvním desetiletí 17. století. U městských zaměstnanců, jakými byli z řad inteligence především písaři různých stupňů, je naopak od této doby markantní jejich „ideová přizpůsobivost“.

Profesní inteligence se nepohybuje v prostředí, které by nebylo dočteno alespoň jistou úrovní vzdělanosti, respektive alespoň gramotnosti, kterou se odvažujeme odhadovat až do 50% městské populace (na myslí máme především její mužské příslušníky), přičemž početní sílu příslušníků vlastní městské honorace, tedy těch, kdož zasedali ve správních orgánech města, odhadujeme na řádově 10%. Konkrétní příklady svědčí o tom, že inteligence a odpovídající vzdělanostní průprava se těšily značné společenské vážnosti. Jednoznačné je, že pro výkon funkcí ve vlastních městských orgánech (kancelář, škola, městské úřady) se zdaleka nevyžadovalo ukončené vysokoškolské vzdělání, naopak, pro uplatnění v profesích spjatých přímo s každodenností města bylo daleko důležitější absolutorium škol nižších stupňů, a to zdaleka ne jen místních (nemluvě již o vlastní praktické průpravě).

Když jsme sledovaly jednotlivé osobní kariéry příslušníků inteligence všech uvedených kategorií, vcelku jsme dospěly k poznání, že napodiv jen v ojedinělých případech byla patrná snaha o další pěstování rodinné vzdělanostní tradice. Indicie, získané systémovou analýzou relevantních pramenů navíc naznačují, že se potomci předbělohorské profesní inteligence v Brně později uplatnili jen zcela výjimečně.

Naznačená geografická a sociální mobilita nebyla sice vždy vzhledem k charakteru a stavu dochovaných pramenů důsledně sledovatelná, za významné zjištění však považujeme, že se nám v konkrétních

případech podařilo doložit nejen profesní, ale i širší společenské kontakty příslušníků městské inteligence navzájem, a to nejen v rámci vlastní městské komunity. V případě městských písařů nastupujícího 17. století šlo o vcelku očekávané vazby na politickou reprezentaci i z řad aristokracie, na druhé straně však i o propojení s okruhem profesní inteligence na panstvích jiných, především bližších, světských i církevních vrchností.

ZDZISŁAW NOGA

Profesoři univerzity v úřadech města Krakova (15.–18. století)

Univerzita hrála v Krakově od svého založení významnou roli. Město a univerzita byly spojeny řadou svazků a jedním z nejvýraznějších byla účast profesorů v úřadech města. Univerzitní učenci zasedali pouze v radě. To, že zaujímali pouze nejvyšší úřady potvrzuje jejich vysokou prestiž, jaké se těšili mezi měšťany. Doktorský gradus byl předpokladem pro dosažení místa v radě bez předchozí praxe v jiných městských orgánech. Pronikání profesorů mezi městskou politickou elitu však představovalo dlouhodobý proces.

Nejpočetněji byly v krakovské radě zastoupeni profesoři medicíny, podstatně méně zde působilo právníků. Tato převaha, jako specifikum Krakova, se udržela až do 18. století. Během sledovaného období nejvýrazněji stouplo zastoupení univerzitních profesorů v městské radě v 17. století. Tento proces přímo souvisel s oslabením místního kupectva.

Účast v radě mohla být často pouze symbolická. Univerzitní profesoři se však aktivně zapojovali do politického života i správy města. Motivací pro jejich působení v radě byly nejen možné finanční zisky, ale i další prostor pro rozvoj vlastní kariéry a zvýšení společenské prestiže, završené až vstupem do šlechtického stavu. Pro většinu graduovaných osob však představovalo působení v městské radě pouze jednu etapu života. Jejich potomci je v těchto radních kariérách nenásledovali.

Ačkoli univerzitní profesoři aktivně participovali na správě města, cítili se osobně více spojeni s univerzitou než s krakovským patriciátem. Jejich rodiny představovaly poměrně samostatný okruh uvnitř politické elity města, který byl propojen i příbuzenskými vazbami.

KRZYSZTOF GAJDKA**Daniel Naborowski a Maciej Vorbek-Lettow.****Neobyčejné měšťanské kariéry v první polovině 17. století**

Obě osobnosti získaly doktorské tituly – studovaly medicínu a právo na prestižních evropských univerzitách (Basilej, Padova). Předkové obou patřili ještě ke šlechtě, ale jejich otcové vedli fakticky život měšťanů, neboť ztratili příslušnost ke šlechtickému stavu. Naborowski i Vorbek-Lettow se spojili na dlouhá léta s vysoce postavenými patrony (např. Krzysztof Radziwiłł a král Vladislavem IV. Vasa), kterým zachovávali téměř bezmeznou věrnost. Oba byli aktivními protestanty, kterým však byl vzdálený náboženský fanatismus. Jejich život provázely vzestupy a pády. I když získali pocty a vysoké hodnosti, na sklonku života je dostihly finanční potíže a psychické problémy. Byli to polygloti, vzdělanci, preceptoři synů polských magnátů. Spojovala je také společná služba na dvoře litevského hejtmana Krzysztofa Radziwiłła a intenzivní svazky s litevskou metropolí Vilnius. Konečně oba měli literární nadání, ale jejich díla byla vytištěna až v šedesátých letech dvacátého století.

Naborowski a Vorbek-Lettow, v mnoha ohledech podobné osobnosti, představovali nepochybně zajímavé postavy své doby. Pokud by však nežili v době protireformace, ale o několik desítek let dříve v době zlatého věku, určitě by se dočkali větší slávy i poct.

WŁODZIMIERZ ZIENTARA**Vzdělané osoby (Litterati) v gdaňském vládním aparátu**

Kolem poloviny 17. století působila v Gdaňsku, jednom ze tří velkých měst provincie Královské Prusko, skupina osob charakterizovaných jako „učenci“ (Litterati, die Gelehrten). Byli spojeni příbuzenskými vztahy, obvykle velmi dobře vzdělaní a vládli městu navzdory pravidelným protestům tzv. „Dritte Ordnung“, který tvořil jejich přirozenou opozici. Ta radním vytýkala nedostatečnou kvalifikaci pro řízení tak komplikovaného městského organismu, jako bylo přístavní město. Neznali základy námořního obchodu a nezabývali se jím profesionálně, což představovalo významný handicap, protože to byla právě tato ekonomická sféra, z níž profitovalo město i „Rzeczpospolita“. Konflikty mezi představiteli jednotlivých vrstev měšťanské

společnosti ve správě města využívali polští panovníci, aby zasahovali prostřednictvím svých zástupců do vnitřního systému městské správy. Mezi stranami konfliktu se nacházel známý právník, historik a městský syndik Gottfried Lengnich, který z iniciativy krále Augusta III. měl svými právními zkušenostmi a znalostmi podporovat zmíněný „Dritte Ordnung“ (především kupce a řemeslníky) ve sporech s radou. Lengnich jako syndik nebyl řádným členem rady. Byl však jejím právníkem a expertem v záležitostech městských privilegií, právní situace města a především ve všem co se týkalo polské koruny. Propagoval názor rady a také vlastní, že Gdaňsk je závislý na vládnoucím polském panovníkovi a nepodléhá šlechtickému parlamentu – sejmku.

Výtky, které byly směřovány radě, byly z větší části oprávněné. Jednalo se o kritiku prodeje městských úřadů, převzetí (alespoň částečně) peněžních pokut ukládaných sedlákům ale především o nedostatky v praktické kvalifikaci kupců a loďářů.

Pramenné výzkumy sociálních a politických konfliktů, k nimž vedlo i střetávání jednotlivých vrstev městského obyvatelstva o moc v hanzovním středisku Gdaňsku, zahájil známý polský historik Edmund Cieślak.

JAROSLAVA HAUSENBLASOVÁ

Intelektuálové na cestách. Kulturní okruh Ferdinanda I. mezi Vídní a Prahou v první polovině 16. století

Mimořádně zajímavým, ale dosud badatelsky opomíjeným typem intelektuálního okruhu je prostředí, které se vytvářelo kolem Ferdinanda I. Habsburského (1503-1564), a to zejména v první polovině jeho vlády do roku 1547, kdy byl tento panovník spolu se svým doprovodem prakticky neustále na cestách. Jeho jádrem byl hofštát, k němuž patřili především duchovní, tj. kazatelé a kaplani, dále hudebníci, Ferdinandovi osobní lékaři, lékárníci, historiograf a později dvorní malíř, ale také literárně činní radové či úředníci. Poměrně početnou skupinu intelektuálů, se dvorem spojených jen volně, tvořili Ferdinandovi vyslanci a diplomaté. O co méně však bylo vědců a umělců na vlastním dvoře, o to více jich Ferdinand zaměstnával (či objednával jejich díla) v jednotlivých residencích, kde se podíleli na formování „satelitních“ intelektuálních okruhů, s panovníkem spojených jen volně.

Zatímco ve Vídni byla Ferdinandova péče o univerzitu politicky cílená, neboť panovník dobře chápal, že pro konsolidaci poměrů v rakouských zemích potřebuje nové vzdělané a loajální úředníky, a také nový katolický klérus, v Praze pro jeho snahu o povznesení vysokého učení nacházíme jen málo dokladů. Vídeňská univerzita byla s dvorem také personálně propojena a mnozí profesori zastávali u dvora funkce lékařů, diplomatů, radů apod. Naproti tomu skupina pražských humanistů musela své kontakty k panovníkovi hledat pomocí české šlechty, zemských úředníků či intelektuálně zaměřených dvořanů. Obě města se však stala sídlem významných tvůrčích skupin, soustředěných zejména kolem stavebních hutí při jednotlivých panovnických sídlech (Pražského hradu a vídeňského Hofburgu).

Vznik a fungování socio-kulturních sítí v habsburské monarchii první poloviny 16. století bylo tedy mimořádně komplikované a byla to především residenční města, která tvořila pevné body v jinak stále se pohybujícím prostředí kulturní výměny. Kulturní komunikace byla založena především na osobních kontaktech, kde byl sice dominantní osobností panovník, ale jeho iniciativa bývala často podmíněna zásahy jeho nejbližších dvořanů či úředníků.

PAVEL ŠTĚPÁNEK **Španělští intelektuálové v Praze**

Tento příspěvek se zabývá španělskými intelektuály, kteří byli s Prahou spjati, žili zde delší dobu popř. i zemřeli, nebo zde zanechali věky přetrvávající dílo. Autor rozděluje tyto intelektuály na tři skupiny či linie: 1) státní, zahrnující zejména diplomaty a vojáky, 2) církevní, především mnichy, 3) univerzitní, hlavně profesory, i když zejména poslední dvě bývají propojeny. O některých z osobností, které jsou v příspěvku zmíněny, pojednali už významní badatelé v minulosti i současnosti, přesto nabízí příspěvek celkově nový pohled. Tito intelektuálové se jednoznačně jeví jako malá, ale významná, poměrně kompaktní skupina z hlediska národnostního i z hlediska náboženské a myšlenkové orientace (katolictví). Časově můžeme zařadit jejich působení do průběhu zhruba jednoho století.

Mezi výrazné představitele španělské intelektuální vrstvy patřili španělští vyslanci a vojáci v Praze v letech 1571–1618. Juan de Borja y Castro (1533–1606) plnil nejen vyslaneckou funkci, ale učil také

– jako jeden z prvních profesorů – v pražské jezuitské koleji poetiku. Zasloužil se také o dostavbu koleje v Olomouci, kde bychom našli další intelektuály mezi španělskými jezuitu, kteří univerzitu založili.

Borja proslul jako vydavatel *Historia de las guerrras de España y la rebelión de Flandes* Pedra Cornejo. Jeho následovník Guillerma de San Clemente y Centella(e)s byl nejen spolehlivý státní úředník, ale také intelektuál; je oceňován jakožto mecenáš a zadavatel uměleckých děl, eventuelně jako dárce různých uměleckých předmětů včetně rukopisů. San Clemente se stal rovněž obdivovatelem a přímluvcem Giordana Bruna, jenž mu věnoval jeden ze svých latinsky psaných spisů.

Mezi významné osobnosti pobělohorské Prahy patřil Baltazar de Marradas, který zde vyvinul činnost, již bychom mohli označit jako intelektuální, protože souvisí s objednavatelskou, popř. donátorskou a stavitelskou činností a u ní se předpokládá koncepční práce. Jeho mecenášství se projevilo při přestavbě dnešního kostela Panny Marie Vítězné. Marradasovo jméno je uvedeno také při inauguraci obrazů Rubensových v kostele sv. Tomáše na Malé Straně. Dal také vyzdvihnout nový hlavní oltář v Emauzích.

V církevní linii se španělským intelektuálem v nejlepším slova smyslu stal Juan Caramuel z Lobkowicz, převor benediktinského opatství Na Slovanech. Jeho myšlenkový záběr byl obrovský – zabýval se semorální filosofií, kombinatorikou, teorií umělých i přirozených jazyků, kabalistikou a na neposledním místě logikou i teorií politiky. Caramuel byl znamenitý teolog, filosof, vzdělaný polyhistor, autor řady knih především o architektuře, ale také matematických spisů, které z něj učinily i znalce balistiky, vojenské techniky a šifer. Proslul jako představitel barokní rétoriky a působil v Nizozemí jako výmluvný kazatel a misionář.

Významným představitelem univerzitní linie španělských intelektuálů v Praze byl Rodrigo de Arriaga (1592–1667) profesor pražské univerzity, děkan teologické fakulty i prefekt generálních studií. Měl značný vliv na vývoj teologie a filozofie v Čechách, zejména na Bohuslava Balbína, jenž mu dělal průvodce po Čechách. Po příkladu svých spolubratrů rozvíjel nový, samostatný a originální styl scholastického uvažování a sepsal v Praze svá hlavní díla. Arriaga v českém prostředí vyrostl v nejvýznamnějšího jezuitského filosofa tehdejší doby.

JAROSLAVA KAŠPAROVÁ

Španělský jazyk, španělské knihy a čeští intelektuálové 16.–17. století

Máme-li dnes již nezvratné důkazy o tom, že české aristokratické i církevní vzdělanecké elity konce 16. a první poloviny 17. století měly, díky politickému, ideologickému i kulturnímu sblížení se španělskou částí Habsburské Evropy, k dispozici celkem slušné informace o dění na Iberském poloostrově, španělském Nizozemí i o španělských objevech v Novém světě a že měly rovněž dobrý přístup jak ke španělské literární produkci, tak ke geografické a historické literatuře o Španělsku, kterou byly schopny číst v překladech i v originále, tak o tom, jak se projevvalo toto kulturní česko-španělské sblížení v prostředí měšťanském, jsou naše informace, pokud existují, značně kusé a nepřímé.

Je však jisté, že španělský vliv zasáhl i elitní vrstvu měšťanského obyvatelstva, a to jak v oblasti praktického života, tak v oblasti kultury.

V případě měšťanských intelektuálů nemáme sice přímých svědectví o výuce španělštiny a o jejich jazykových znalostech, existuje však celá řada důkazů nepřímých a druhotných, které hovoří o tom, že kontakty se Španělskem i španělskou kulturou existovaly i v prostředí měšťanském.

Bádání týkající se měšťanských knihoven Starého a Nového Města pražského a Malé Strany v 16. a 17. století, opírající se o studium dochovaných měšťanských librářů, přineslo informace o výskytu některých španělských knižních titulů, které jsou cenným dokladem sběratelských i čtenářských zájmů příslušníků měšťanské inteligence (a to nejen cizinců pobývajících v českých zemích). Mezi zapsanými položkami jsou díla historická a geografická, ale také tituly španělské beletrie „zlatého věku“. Z děl lingvistických, dokazujících zájem intelektuálních jedinců o studium latiny i živých jazyků, frekventovaly v 16. i 17. století kromě slovníků a gramatik, poskytujících poučení o češtině a klasických jazycích, také četné manuály zaměřené na živé jazyky – vedle němčiny nejčastěji na francouzštinu, italštinu, ojediněle i španělštinu. Doložen je rovněž výskyt jazykových příruček kombinujících dva, tři i více jazyků. Četné zastoupení jazykovědné literatury v měšťanských knihovnách (bohužel často bez možnosti bližšího určení) je v souladu s bohatým výskytem tohoto druhu literární produkce v knihovnách šlechtických a církevních.

Máme-li zhodnotit úlohu španělské literatury, umění a kultury v českých zemích v 16.-17. respektive v první polovině 18. století, nemůžeme se omezit na izolované výzkumy v rámci jedné vědní disciplíny nebo na zkoumání jedné společenské vrstvy (např. šlechty), ale musíme se pokusit o co nejširší interdisciplinární pohled napříč celým společenským spektrem daného období.

Pouze takto komplexně pojaté bádání může přinést výsledky, jež budou mít obecnější platnost a doplní naše zatím stále nedostatečné informace týkající se španělského vlivu na městské elity i celou městskou intelektuální společnost (zejména v oblasti vzdělanosti a kultury), vlivu, jemuž byl věnován tento dílčí příspěvek.

EVA FRIMMOVÁ

Slovenskí profesori na pražskej univerzite v predbielohorskom období (s prihliadnutím na osobnosť Petra Fradelia)

České a slovenské vzťahy na pražskej univerzite neboli hádam zreteľnejšie a lepšie utužované ako v predbielohorskom období. Tradícia študovať v Prahe sa vytvorila vzhľadom na jazykovú príbuznosť i na konfesionálnu profiláciu univerzity. V priebehu 16. a začiatkom 17. storočia sa vytvorilo v Prahe priaznivé prostredie pre slovenských vzdelancov, z ktorých viacerí tu zostali pôsobiť po svojich štúdiách na Karlovej univerzite. Zastávali dôležité univerzitné funkcie a boli aj literárne činní, dokonca sa aktívne zapájali do politického života. Profesori na každej univerzite patrili vždy k intelektuálnej špičke; činnosť tejto pražskej časovo vyhranenej skupiny možno sledovať na viacerých úrovniach nielen vedeckého a pedagogického, ale aj kultúrno-spoločenského, dokonca politického života.

V štúdiu sa sústreďíme na štyroch profesorov z územia dnešného Slovenska, ktorí pôsobili v Prahe tesne pred bitkou na Bielej Hore dňa 8. novembra 1620. Každý z nich sa svojím spôsobom výrazne zapísal do celkového kultúrno-vedeckého i spoločenského života v tejto neľahkej dobe plnej politických zápasov a zmien, rovnako konfesionálneho kryštalizovania. Ide o lekára, filozofa a politika Jána Jesenského-Jessenia pôvodcom z Jasenovej, básnika, logika, matematika a školského reformátora Vavrinca Benedikta z Nedožier a polyhistora zameriavajúceho sa na prírodné vedy, právnik a vydavateľa kalendárov Daniela Basilia z Partizánskej (Nemeckej) Ľupče. O ich

živote a diele už vyšli monografie, a preto prinášame o týchto osobnostiach len krátke medailónky. V centre našej pozornosti však ostáva Peter Fradelius, profesor logiky, rétoriky a poetiky, zároveň vynikajúci básnik, ktorého život a dielo nie je doteraz spracované v monografickej podobe.

ANGELA ŠKOVIEROVÁ

Slovenský humanista Ondrej Rochotský a jeho pôsobenie na mestských školách v Čechách

Ondrej Rochotský (1583 - asi 1623) pochádzajúci z Nemeckej Lupče bol básnikom, dramatikom, odborným spisovateľom a učiteľom. Podľa množstva zachovaných prác patril medzi najproduktívnejších slovenských humanistických básnikov pôsobiacich v Čechách a na Morave. Pôsobil v Prahe, Prostějove, krátky čas v Hradci Králové a v Chrudíme. Samostatne vydal niekoľko zbierok príležitostnej, oslavnej, inštalačnej, gratulačnej i kondolenčnej poézie. Vo veršovanej dramatickej tvorbe čerpal námety zo Starého zákona. V divadelnej hre *Josefiados ...* Praha 1607 (alebo 1608), napísanej v jambických trimetroch, senároch a oktonároch, zdramatizoval príbehy o Jozefovi v Egypte. Podobný ideový a umelecký charakter mala aj dráma *Gedemon* (Praha 1606). Biblickú tematiku básnicky spracoval v duchovnej skladbe o Samsonovi - *Schimson seu paraphrasis ejusdam* (Praha 1606). Z jeho tvorby vyniká epos *Actio pacificatoria Hunno-Austriaca ...* (Praha 1609), v ktorom priblížil vojnový konflikt uhorského kráľa s nemeckým cisárom Rudolfom II. a následne oslávil nimi uzavretý Libenský mier. Počas svojho pôsobenia na mestskej škole v Chrudíme vydal tlače o príčinách a následkoch morových epidémií *Poematium de peste ...* (Praha 1614) a *zemetrasení Σεισ ογραφια...* (1620), ktoré zdôvodňoval poznatkami súvekej humanistickej vedy a filozofie. Na konci básne *Poematim de peste...* je zmienka o poslednom more v Čechách, ktorý zúrila zvlášť v Prahe, Litoměřiciach a Mělníku. Ničivé nájazdy hajdukov a Tatárov na mestá Zlín, Strážnicu, Uherský Brod a Lipník reflektuje v básni *Encomion pacis*, ktorá je súčasťou básnickej zbierky *Γλυκυσφυρνων ... (1607)*. Pracovné alebo osobné kontakty udržiaval s mnohými českými humanistami a členmi Karlovej univerzity, v ktorých prácach aj publikoval svoje príležitostné latinské verše. Z jeho osobných vzťahov je výrazné najmä priateľstvo so

slovenskou rodinou Bergerovcov. Rochotský bol jedným z relatívne početnej komunity Slovákov pôsobiacich v predbielohorskom období v Čechách, a preto si aj tento autor i jeho dielo v budúcnosti zasluži náležitú pozornosť.

MIROSLAVA JOUZOVÁ **Kolínští humanisté v 16. století**

V 16. století se v českých městech pod vlivem rozvoje knihtisku a šíření vzdělanosti rozvíjí humanistická kultura. Postupně zasahuje i menší lokality, jako bylo královské město Kolín. Do konzervativních městských obcí přináší nové myšlenkové podněty a vzrůst úcty ke vzdělání. V jejím šíření však také spatřujeme módní záležitost a snahu o vyrovnání se kultivovanému aristokratickému prostředí. Po několika desetiletích se projevy humanistické vzdělanosti stávají jedním z distinktivních znaků příslušnosti k místním elitám.

Na kolínské partikulární škole v první polovině 16. století studovali Jan Colinus, Petr Hubáček nebo Jakub Krčín z Jelčan, ale ti se převážně prosazovali mimo Kolín. Z následující generace byl kolínského původu Mikuláš Alethin, který se po vysokoškolských studiích vrátil zpět. V Kolíně se ve druhé polovině 16. století usazovali i jiní vzdělanci. Pražské vysoké učení absolvovali Matouš Hosius, Jan Pachta a Jan Rosacius, který byl také zapsán na univerzitě v Lipsku. S největší pravděpodobností prošel studiiemi v Praze i děkan Matěj Jahodka.

Akademický titul jim umožnil získat odpovídající zaměstnání ve městě (uplatnili se většinou jako učitelé nebo písaři). Vyznačovali se však praktickým smyslem pro život a zanedlouho u nich zaznamenáváme další sociální vzestup. Bohatnou, a to často prostřednictvím výhodných sňatků s movitými vdovami. Opouštějí předchozí místa a hospodaří na svých městských majetcích. Někteří z nich pak zaujmají významné místo ve správě města.

Uvedené vzdělance, k nimž se připojovaly ještě další osoby, spojovalo prostředí navzájem sdílené humanistické kultury, které přesahovalo hranice města. Jejich intelektuální sklony se neprojevovaly jen tím, že vlastnili knihy a mezi sebou si je půjčovali. Ve společenském styku uplatňovali svou schopnost vhodně koncipovaného latinského písemného projevu. Vlastní literární činnost těchto humanistů nasvědčuje jejich vzájemným kontaktům a úctě. Vytvářeli tak sice

volnou (neorganizovanou) ale výlučnou (z hlediska sociální pozice a vzdělání) skupinu, která vedle kulturních zájmů dbala na svou prestiž předních měšťanů. Jejich příslušnost k místní elitě potvrzovaly projevy humanistické vzdělanosti a některé další kulturní aktivity (členství v latinském literátském bratrstvu, donátorství uměleckých děl atd.).

JOSEF ŠEBESTA

Johannes Knefelius a literátské bratrstvo u sv. Jindřicha jako centrum intelektuálů v Praze kolem roku 1590

Johannes Knefelius patřil mezi významné skladatele duchovní hudby ve druhé polovině 16. století. V roce 1590 přišel do Prahy, kde byl od senátu Nového Města pražského poctěn měšťanským titulem a stal se i členem literátského bratrstva u sv. Jindřicha. Roku 1592 vydal Knefelius u Jiřího Nigrina v Praze sbírku motet *Novae melodiae*, kterou představitelům Nového Města pražského věnoval. Do předmluvy k této sbírce vložil Knefelius i zajímavé postřehy o fungování hudby v měšťanském prostředí a kritické názory na vzdělávací principy školského systému u sv. Jindřicha. Součástí sbírky je i pochvalná báseň Samuela Radešínského na Knefeliovo hudební umění a od stejného autora i óda na erb Nového Města pražského. Díky hudebnímu, výtvarnému a poetickému spojení se sbírka motet *Novae melodiae* stala reklamním předmětem „kulturní politiky“ novoměstských radních.

HANA HRACHOVÁ – KATEŘINA MAÝROVÁ

Intelektuál a hudba. Příspěvek k dějinám hudby v raně novověkých Rokycanech

Studie se zabývá jedním z aspektů hudební kultury, a to činností literátského bratrstva v Rokycanech v období druhé poloviny 16. a v 17. století. Autorkám se podařilo prokázat, že počátky činnosti literátů je možno klást již na přelom 15. a 16. století. První zpráva je datována rokem 1516. Vzhledem k absenci pramenů můžeme detailněji sledovat činnosti literátů až od sedmdesátých let 16. století. Z této doby, přesněji z roku 1569, pochází patrně i první dochovaná skladba z literátského archivu.

Autorky rovněž doložily úzké propojení mezi literáty, zdejší partikulární školou a městskou samosprávou. Mezi kantory působícími na zdejší škole a zároveň v bratrstvu se jim podařilo nalézt jednoho z významných českých renesančních hudebních skladatelů Ondřeje Chrysozona Jevíčského. Počátky jeho rokycanského pobytu lze spolehlivě klást do dubna 1589. Byl podporován zejména humanisticky orientovanými primátory Martinem Strejcem Píseckým a Janem Novoměstským z Varvažova. V době Jevíčského působení na zdejší škole se jako rektori či jeho kolegové objevují významní humanisté M. Jan Plevka, Petr Písecký z Kranichfeldu, M. Štěpán Ambrosius z Kladruhu či Pavel Gryll z Gryllova. Je tedy více než pravděpodobné, že představitelé města měli snahu zdejší školu i péči o hudbu pozvednout a všemožně jí podporovali, o čemž svědčí i několik oslavných básní věnovaných především Janu Novoměstskému. Ondřej Chrysozonus se v Rokycanech věnoval kompoziční činnosti a vzhledem k tomu, že svá díla dedikoval městské radě, můžeme identifikovat 9 dosud neznámých hudebních opusů, a sice 2 moteta, věnovaná vrchnosti, dále 1 introit *Circumdederunt me*, moteto de S. Gallo, motivované zřejmě nadějí na přílepkšenou v rámci svatohavelské výplaty kantorům, moteto ad Domin[ic]am Judica[re], moteto *Dixit Dominus mulieri chanonea*, 1 officium *Ascensionis*, 1 officium *Hussi* a 1 *Magnificat*.

Po Jevíčského odchodu, který lze klást patrně do dubna 1595 (ještě v roce 1598 věnuje městu 2 hudební skladby), již žádný ze zdejších kantorů nedosáhl takového významu.

Můžeme předpokládat, že bratrstvo bylo tvořeno 20 – 30 členy. Autorky sestavily přehled 49 známých členů literátského bratrstva, z nich 6% tvořili císařští rychtáři, 13% primasové, 33% členové městské rady, 15% členové sboru obecních starších, 2% písaři a 31% osob zůstalo neidentifikováno. Z významných členů kůru můžeme jmenovat Bartoloměje Cirrina, který je typickým představitelem tehdejšího intelektuála. Rokycanský rodák po absolvování pražské univerzity v roce 1597 působil na několika školách a v roce 1616 se připomíná jako zdejší měšťan. V letech 1621 – 1646 zastával post radního písaře a v letech 1623 – 1651 zasedal v městské radě. Zejména v mládí byl literárně činný, v pozdější době se zřejmě plně věnoval činnosti v rámci bratrstva. Podobný osud ho spojoval i s Jakubem Optaliem z Třebnice, který se po získání bakalářského titulu v roce 1627 usadil v Rokycanech. I on se v letech 1631 – 1671 pravidelně objevuje v městských radách a víme, že pro literáty sepsal rorátník, dnes bohužel nedochovaný.

Činnosti literárského kúru, ktorý zanikl v roce 1673 včlenením do bratrstva Panny Marie Sněžné, se obě autorky budou věnovat i nadále. Lze předpokládat další zajímavé objevy, posunující naše vědomosti o této dosud téměř opomíjené stránce kultury raně novověkých měst.

MICHAL BADA

Niektorí intelektuáli v Bratislave v 16. storočí

Autor sa v príspevku venuje problematike intelektuálov v Bratislave v 16. storočí. Pojem intelektuál vysvetľuje ako povolanie, ktoré primárne súvisí s duševnou prácou, no má odlišný význam ako pojem vzdelanec (príslušník inteligencie). Intelektuál je v tomto prípade synonymom tvorca, ktorý je pôvodcom originálnych (vedeckých, či umeleckých) diel. Každý intelektuál je prirodzene vzdelancom, no nie každý vzdelanec dokáže a môže byť intelektuálom. Bratislava v 16. storočí prežila búrlivé dejinné zmeny. Predpoklady pre jej rozvoj (hlavne v oblasti rozvoja vzdelanosti) boli položené v predchádzajúcom – 15. storočí, resp. v jeho poslednej štvrtine. Vtedy v meste popri prepoštvte fungovala univerzita Istropolitana s kvalitnou knižnicou a intelektuálnym zázemím. Výhodná poloha mesta ho predznamenala na udalosť medzinárodného významu – štvormesačný kongres pripravujúci sobášne zmluvy medzi Habsburgovcami a Jagelovcami. V sprievode panovníkov a vyslancov sa nachádzali poprední doboví intelektuáli z priestoru dnešnej Strednej Európy. Po roku 1526 sa mesto postupne stalo politickým centrom Uhorska (resp. jeho časti ovládanej Habsburgovcami). Bratislava bola snemovým a korunovačným mestom, sídlom dôležitých štátnych úradov (predovšetkým Uhorskej komory) a súdov. Nadalej bola sídlom prepoštvta a mal v nej kúriu aj ostrihomský arcibiskup, ktorý však oficiálne sídlil v Trnave. Istým hendikepom pre intelektuálov tu bola absencia panovníckeho dvora (Viedeň) a univerzity (Trnava), ktoré mohli výrazne akcelerovať ich tvorbu i kariéru. Napriek tomu sa v Bratislave v priebehu 16. storočia sformovali dva literárne humanistické krúžky. Okolo zamestnanca Uhorskej komory Martina Rakovského (Zachariáš Mošovský, Lactantius I. Codicius, Pavol Fabricius a snáď aj Juraj Purkircher) a prepošta Štefana Radétia (Mikuláš Istvánffy, Juraj Purkircher, Nicasius Ellebodius, Ján Sambucus). Na príklade osudov Rakovského,

Radéti a Purkircheru môžeme vidieť tri modely „prežitia“ intelektuálov – humanistov v Bratislave. Rakovský tvoril popri zamestnaní v Uhorskej komore, Radétius vo funkcii bratislavského prepošta a Purkircher ako mešťan, povoláním lekár. Nie len popri nich, ale aj v meste sa za celé 16. storočie mihlo množstvo humanistov, intelektuálov. Napriek tomu, že v meste pracovalo množstvo úradníkov, správcov, vzdelancov – títo nevytvorili na rozdiel od nami skúmaných hrdinov diela, ktoré by boli mali zásadnejší význam. Oni však aj napriek nepriazni prostredia a doby (konfesionálne spory, osmanské nebezpečenstvo, nedostatok mecénov) hľadali a našli spôsob svojej intelektuálnej realizácie. Niektorí venovali svoje politologické, vedecké i umelecké diela oslave nie len mocných postáv svojej doby, ale aj priateľov v nádeji, že ich talent bude náležite ocenený, využitý a zúročený. V tomto zmysle uhorská metropola splnila svoje funkcie len do tej miery, ktorú jej doba a okolnosti umožnili.

KLÁRA KOMOROVÁ

Corpus Juris Hungarici a jeho zostavovateľ

Autorka v úvode svojho príspevku v krátkosti predstavila situáciu právneho usporiadania v Uhorsku na prelome 15. a 16. storočia, kedy tu neexistovalo kodifikované právnické dielo, podľa ktorého by sa riadilo celé súdnictvo v krajine. Kodifikácia zvykového práva v Uhorsku prvýkrát bola naplnená vo Verbóciho diele *Tripartite*, ktoré vyšlo vo Viedni roku 1517. Dôkladnejšie a obširnejšie spracovanie zbierky zákonov pripravil člen miestodržiteľskej súdnej stolice, cisársky radca, nitriansky biskup Zachariáš Mošovský. Táto zbierka zákonov zahrňujúca zákony od prvého uhorského kráľa Štefana I. vyšla v Telegdyho tlačiarňi v Trnave roku 1584 pod názvom *Decreta, constitutiones et articuli regum incltyi regni Ungariae ab anno domini millesimo trigesimo quinto ad annum post sesquimillesimum octogesimum tertium*. Základná časť príspevku je venovaná okolnostiam vzniku zbierky, dôvodom, prečo bola potrebná takáto zbierka zákonov, podkladom, ktoré slúžili pre vznik zbierky a samotnej obsahovej analýze diela. Autorka spomína tiež kritické ohlasy viacerých autorov, právnikov z 18. storočia, ktorí obvinili Mošovského z plagiátorstva. V ďalšej časti príspevku autorka vykresľuje osobu Zachariáša Mošovského, zostavovateľa tejto prvej kodifikovanej zbierky zákonov Uhorska, podáva jeho

biografický portrét, hlavne vo vzťahu k rôznym humanistom svojej doby. Zároveň načrtáva jeho bibliofilskú orientáciu so zreteľom na jeho veľkolepú humanistickú osobnú knižnicu, v ktorej počas svojho života zhromaždil vyše 900 kódexov, rukopisov a tlačí 16. storočia.

HELENA SAKTOROVÁ

Juraj Turzo ako podporovateľ vzdelanosti

Šľachtická rodina Turzovcov, pochádzajúca zo spišských Betlanovíc pri Levoči, sa popri svojich vysokých a dôležitých postoch v hospodárskom, politickom a duchovnom živote Uhorska v období od druhej polovice 15. storočia do prvej polovice 17. storočia výrazne zapísala aj do kultúrnych dejín. Viacerí členovia rodiny svoje mecénske aktivity sústredili aj do rozvoja vzdelanosti, čím prezieravo investovali do najvzácnejšieho ľudského potenciálu – do vzdelania. V tejto oblasti sa výrazne prejavil najmä uhorský palatín Juraj Turzo (1567–1616), jeho syn Imrich Turzo (1598–1621), kráľovský hodnostár a uhorský palatín Stanislav Turzo (1576–1620), ďalej dediční spišskí župní činitelia Michal Turzo (okolo 1610–1635), Adam Turzo (umrel 1635) a i. Na svojich panstvách zakladali školy, s finančnou podporou vysielali študentov na nižšie i vysoké školy. Títo poslucháči, študujúci najmä na univerzitách vo Wittenbergu a Bazileji, na znak svojej vďačnosti vydávali svoje univerzitné dišputy s venovaniami svojim mecénom. V našom príspevku sme predstavili univerzitné dišputy slovenských študentov Jána Teubela, Mateja Javorníka, Jána Krmana, Mikuláša Molitorisa, Daniela Pauliniho, Gašpara Cholia, Samuela Bartošoviča, Daniela Dubravia a i., ktorí v ďalšom kariérnom postupe pôsobili ako učitelia, kňazi a vyššie postavení úradníci, medzitým boli literárne činní a tak ich môžeme považovať za súčasť intelektuálnej základne slovenskej spoločnosti v hodnotenom období.

ANNA ZIEMLEWSKA

Role vzdělání v Rize na sklonku 16. a na počátku 17. století

Badatelé, kteří se zabývali problematikou vzdělání ve středověkém a raně novověkém Livonsku stejně jako v Rize, poukázali na rostoucí potřebu právníků, lékařů, pastorů, učitelů, tiskařů a knihkupců

ve městech. Neodpověděli přitom ale na otázku, co bylo příčinou tohoto jevu, ani jak dalece ovlivnilo začlenění města do státního útvaru „Reczpospolita“ v roce 1581 organizaci vzdělávání a profesní dráhu obyvatel Rigy (město bylo podřízeno polsko-litevskému státu až do roku 1621).

Prameny městské a jezuitské provenience, stejně jako imatrikulační seznamy německých a holandských univerzit dokazují, že v době příslušnosti Rigy ke šlechtické republice došlo k rozšíření okruhu obyvatel tohoto města, kteří získali střední a vyšší vzdělání. Nebylo to ovšem zásluhou polské vlády, nýbrž spíše důsledkem reformy městské školy (katedrální) a obecného rozšíření počtu učenců, básníků a pedagogů, kteří přišli z Německa a Holandska, i v souvislosti s rozšířením humanistických idejí. Na druhé straně vznik jezuitské koleje ve městě, která byla založena z polské iniciativy, měl na tuto skutečnost jen omezený vliv. Procesy reglementace společenského života, stejně jako zintenzivnění výkonu vládní moci (v souvislosti s tzv. druhou reformací), které bylo možno v Rize zaznamenat na přelomu 16. a 17. století, vyžadovaly vybudování správního aparátu a vzdělaný personál: právníky, učitele, pastory nebo lékaře. O jejich odpovídající přípravu se staraly městské rady tak, že ve městě organizovaly školství, vybíraly učitele a predikanty, tiskly učebnice a zakládaly stipendia, která umožnila studium. Stipendiáti z Rigy studovali hlavně v Rostocku (teologii), Leidenu, Královci (práva), někteří také ve Frankfurtu nad Odrou nebo Wittenberku a jeden v Greifswaldu (univerzita v Tartu – Dorpat vznikla teprve v roce 1632). Převážná většina jich po návratu do Rigy přebírala úřady kazatelů a pastorů nebo místa na městské (katedrální) škole. Velká skupina byla poslána na studia práv, která představovala přípravu pro práci v městské kanceláři a k převzetí úřadů sekretáře, syndika nebo člena rady. Na přelomu 16. a 17. století přinášelo absolvování univerzity šanci ke společenskému vzestupu a otevíralo přístup do vrstev mocenské elity (ve druhém případě byly ještě nutné odpovídající rodinné vazby). V tzv. polském období lze sledovat zahájení výměny starých a ekonomicky slabých elit (respektive nobilitovaných, které se stahovaly z městského života) novým, vzdělaným úředním personálem, který pocházel z chudších vrstev. Tento proces v 17. století ještě zesílil, tehdy však již za švédské nadvlády.

OLGA FEJTOVÁ

**Novoměstské měštky v raném novověku – litteratae či illiteratae.
Příspěvek k problematice vzdělání žen v měšťanském prostředí**

Raný novověk kladl na vzdělání žen v měšťanském prostředí nároky, vyplývající především z jejich nových úloh ve sféře ekonomické. Ty v konečném důsledku přispívaly k určitému posunu ve společenském postavení měšťanských žen směrem k emancipaci, což se dotýkalo především samostatně stojících žen.

V českých městech tomuto trendu odpovídala i kvalita vzdělávání žen. Jeho základy na institucionální úrovni byly položeny již v době předbělohorské a zajišťovaly ženám výuku na triviální úrovni. Vyšší standard vyučování mohly většinou získat pouze privátní výukou. Je zřejmé, že úroveň erudice měšťanek závisela významnou měrou na iniciativě a přístupu jejich rodiny i jich samotných.

Kvalitu vzdělání žen, jako významné báze pro jejich emancipaci, lze přiblížit na základě sledování jejich zájmu o knihu, respektive o četbu. Základním pramenem dokumentujícím vztah žen ke knižní kultuře jsou testamentsy a inventáře pozůstalostí. Příspěvek sleduje tyto prameny ve dvou, z hlediska správního a ekonomického, odlišných lokalitách, tj. na Novém Městě pražském a v královském městě Louny, a to od období předbělohorského až do sklonku 17. století. Testamentsy doložily četné odkazy žen směřující ke vzdělání jejich potomků a současně dispozice s knihami nebo financemi na nákup knih, určené pro církevní oblast. Knihy se tak v intencích koncipování testamentů staly spíše indikátorem vývoje náboženského postoje žen, než obecně jejich vztahu ke knize a vzdělání.

Podle údajů pozůstalostních inventářů měšťanky představovaly maximálně čtvrtinu čtenářské veřejnosti. Většina novoměstských čtenářek si pořizovala knihovny průměrného rozsahu, zatímco v Lounech většina majitelek knih vystačila jen s jednotlivými tituly. Z hlediska rozsahu knihoven lze hovořit pro 17. století o stabilitě zájmu měšťanek o knihu, i když redukce výskytu knihoven mimořádně obsáhlých ve druhé polovině století signalizovala tendenci ke snižování jejich kvality. Tři čtvrtiny obsahu těchto knižních sbírek představovala náboženská a moralistní literatura. V době předbělohorské se jednalo o tituly z okruhu luteránské i utrakvistické tvorby a překvapivě dominance protestantské literatury v knihovnách žen nezmizela ani v souvislosti s rekatolizačním procesem pobělohorským. Skladba

pobělohorských knihoven novoměstských měšťanek tak nabízí mimo jiné odpověď na otázku, kde se braly pevné postoje žen v otázkách náboženských, díky kterým setrvaly na pozicích zakázaných protestantských konfesí až do druhé poloviny 17. století. Menší pozornost věnovaly čtenářky z měšťanského prostředí četbě světské literatury a jejich zájem se ve druhé polovině 17. století ještě snížil tak, jak postupně docházelo ke snížení kvality ženských knihoven, provázené celkovou redukcí jejich výskytu a vymizením nadstandardně obsáhlých sbírek. S ohledem na rozsah a především obsah sledovaných knihoven v českých poměrech nelze hovořit o specifických „ženských knižních sbírkách“. V knihovnách měšťanek se objevovaly stejné tituly jako v knihovnách mužů, i když struktura zájmu čtenářek o tato díla byla jinak profilovaná. Obsah knihoven měšťanských čtenářek však nade vše pochybnost potvrdil, že knihy v nich uchovávané představovaly četbu svých majitelů a nejednalo se např. o pouhé dědictví, či předmět vnější reprezentace.

Sledování vazby mezi sociálně-ekonomickým postavením žen a velikostí jejich majetku na straně jedné a kvalitou vytvářených knižních sbírek na straně druhé neprokázalo, že samostatně stojící ženy, ať už se opíraly o provozování nějaké živnosti či nikoliv, by měly intenzivnější vztah k četbě než ostatní ženská populace. Hledisko majetnosti celkově nemělo u žen, rozhodující a prvořadý vliv na jejich vztah ke knize a vytváření knihoven. Finanční zázemí nerozhodovalo o pořízení knihovny jako takové, ale v některých případech o jejím rozsahu. Ve druhé polovině 17. století v pozůstalostních inventářích žen výrazně ubylo nemovitostí i financí a viditelně se zredukoval počet ekonomicky samostatných žen. Takový ekonomický vývoj mohl mít své důsledky i ve společenském postavení žen a jeho dobovém vnímání. Poskytuje také možné vysvětlení odhaleného trendu snižování četnosti i kvality ženských knihoven.

Srovnání knihoven v majetku žen v českých městech se situací ve vybraných evropských lokalitách (Krakov, Gdaňsk, Norimberk) potvrdilo na jedné straně obecné tendence vývoje evropských, respektive střeoevropských ženských měšťanských knihoven a na druhé straně ukázalo nepopíratelná místní specifika, vyplývající z odlišných tradic, ale významněji spíše z aktuální společenské situace i vztahu měst ke knižní kultuře vůbec. Pohled na intelektuální zázemí žen z měšťanských vrstev v období raného novověku dokládá, že vystupovaly obecně nikoliv jako autonomní, ale jako flexibilní

bytosti, schopné se přizpůsobovat měnícím se podmínkám a z nich plynoucím nárokům na ně kladeným, přednostně z hlediska sociálního, ekonomického i kulturního vývoje. Tato flexibilita nalezla ohlas i ve variabilitě rozsahu, obsahu i formy jejich vzdělávání.

JEAN-LOUIS GEORGET

Univerzita v Tübingen jako příspěvek intelektuálů ke vzniku württemberské identity

Tübingen dnes představuje jednu z nejdůležitějších württemberských univerzit. Často bývá považována za kolébku německého idealismu, neboť zde studovali slavní filosofové a básníci Hegel, Schelling a Hölderlin. Ale známá vysoká škola platila dlouhá léta za sídlo evangelické ortodoxie, která prokazovala málo porozumění pro heterodoxní myslitele. Jak je možné obě pojetí tohoto „locus amoenus“ sjednotit? Když vezmeme v úvahu historii zmíněného „učiliště“, které bylo založeno roku 1477 Eberhardem im Bart, získáme rychle představu o komplexním pozadí, které dalo základ vzestupu univerzitního města. Tři základní prvky přispěly k úspěchu Tübingen: intelektuálové, kteří v různých epochách soustřeďovali pozornost světa na toto maloměsto; dále pak původně nevýznamná ves sama, protože po dosažení funkce úřadu se vzdálila banálnímu osudu jiných podobných měst; konečně württemberská knížata, která měla velký zájem na tom, aby prostřednictvím zdařilého založení slavné univerzity pojistila svou moc.

JAN-ANDREA BERNHARD

Debrecín jako protestantské centrum Horních Uher v 18. století. Význam peregrinace pro úroveň vzdělání intelektuální elity

Východiskem studie je otázka, jaký význam měla peregrinace pro úroveň vzdělání intelektuální elity Debrecína a Horních Uher v 18. století. Bylo zjištěno, že právě v 18. století byla peregrinace z Horních Uher do Švýcarska tak významná, že měla pozoruhodný vliv na úroveň vzdělání a duchovní vývoj celého reformovaného hornouherského prostoru. Mnoho učitelů i učenců, kteří zde působili, mělo intenzivní kontakty se švýcarskými představiteli osvícenství a současně

aktivně podporovalo peregrinaci, zvláště do Švýcarska, a to tak, že – a to je přínosem z hlediska dějin komunikace – velký duchovní proces osvícenství, který byl určujícím procesem i ve Švýcarsku, mohl zasáhnout také Horní Uhry navzdory skutečnosti, že zde scházela protestantská univerzita. Pobyt některých švýcarských studentů v kolegiu v Debrecínu je toho skvělým důkazem.

Spojení reformovaných věřících z Horních Uher a Švýcarska podporovala i volná místa pro uherské studenty na vysokých školách a akademiích ve Švýcarsku. Jde o tradici, která se částečně udržela až do současnosti.

MAREK PODLASKI

K roli profesorů akademického gymnázia při rozvoji divadelního života v Toruni v 17. a 18. století

Toruňské akademické gymnázium sehrávalo na části území Královského Pruska v 17. a 18. století úlohu kulturního centra. Příspěvek se zaměřuje na působení jednotlivých učenců a profesorů této protestantské školy, kteří vedle své pedagogické a vědecké činnosti vystupovali také jako zakladatelé školního divadla a autoři řady dramatických textů a kteří se stali v pozdějším období předními osobnostmi kvalitně se rozvíjejícího divadelního života v Toruni. Blíže zkoumány jsou otázky organizace školní scény a její divadelní praxe, stejně jako hodnocení literární a režijní práce profesorů gymnázia. Závěrem je porovnán význam kontinuálně uváděných představení školního divadla pro kulturní život města ve srovnání s poměrně menším počtem představení, kterými se ve městě prezentovaly kočovné divadelní společnosti. Slabé zastoupení těchto společností a absence stálé divadelní scény v Toruni ukázaly, že je třeba vyzdvihnout postavení profesorů akademického gymnázia, kteří se současně etablovali jako divadelní tvůrci.

ANDRZEJ KLONDER

Učitelé a lékaři. Bída a bohatství intelektuálů v městech v Polsku v 16.–17. století

Raně novověké období bylo spojeno s růstem podílu vzdělaných osob v mocenských strukturách evropských měst, a to se týkalo

i území současného Polska. Jako typový příklad je uváděna Toruň, kde na základě aktuálních výzkumů bylo potvrzeno, že nejvyšší posty ve městě (radní, purkmistři) byly vyhrazeny lidem s univerzitním vzděláním.

Příspěvek se pokouší odpovědět na otázku, do jaké míry byla situace v Toruni typická. Sleduje postavení dvou skupin univerzitně vzdělaných osob (lékařů a učitelů) ve srovnatelných raně novověkých městech Malopolska, Velkopolska a Královského Pruska.

Stereotypní dobová představa nabízela obraz lékaře jako osoby finančně zajištěné, která by tudíž měla automaticky patřit k hospodářským elitám. Příspěvek nabízí rozbor inventářů majetků raně novověkých lékařů a jim příbuzných profesí (apatykáři, lazebníci) z Lublinu, Poznaně, Gdaňsku, Elblągu, v nichž si na jedné straně všímá zaznamenaných nemovitostí, mobiliáře (zvláště pak luxusního zboží) i financí a na straně druhé obsahu knihoven. Stejným způsobem hodnotí sociálně ekonomickou situaci i intelektuální zájmy zástupců učitelské profese, kteří disponovali univerzitním vzděláním. Z komparace vyplynulo, že pro raně novověká velká města se jen dílčím způsobem dá doložit elitní postavení obou profesních skupin – lékařů a učitelů. První představovali bezpochyby skupinu intelektuálních elit, ale bylo je možno většinou zařadit i mezi elity ekonomické a politické. Jen výjimečně se mezi nimi objevily osoby, které možnosti ekonomického a společenského vzestupu plně nevyužily. Situace univerzitně vzdělaných učitelů byla mnohem více komplikovaná. Lze je bezpochyby řadit k duchovním elitám, ale jejich hospodářská situace v naprosté většině případů neodpovídala jejich očekávání a ambicím. Totéž se týkalo eventuálního podílu v mocenských strukturách.

DAVID TOMÍČEK

Profesní každodennost lékařských povolání v městském prostředí 16. století

Na otázku, zda lze považovat za intelektuály v podstatě anonymní uživatele rukopisů s lékařskou tematikou a obsahující terapeutické postupy, odpovídá příspěvek kladně, pokud tyto osoby léčily podle Albíka z Uničova a mohly se orientovat v teoretickém pojednání o lidských povahách, a především pokud užívaly při své práci knihu a třeba i knihy. Oproti tomu lze vznést řadu námitek. Příručkou

v 16. storočí disponoval ne jeden ryze praktický obor, napríklad ovocnárství. U rady majiteľov rukopisov s lekárskou tematikou lze dôvodne predpokladať, že liečenie nebylo jejich jedinou a ani hlavnou profesiou, tak jak tomu bylo často i u autorov uvedených návodov. A predovšetkým, jak vyplývá i z charakteru snesených príkladov, dominantným rysem týchto textov byl príklon k praxi, k empirii. Více než autorita nebo logická konstrukce rozhodovala zkušenost. To, co bylo osvědčené, „zkušené“ - „probatum est“ a má platnost, ať už s tím přišel sedlák nebo řezník. Praktici promýšlející léčbu na základě svých rukopisných příruček tak intelektuály připomínat v určitých ohledech mohou, v zásadě jimi však nebyli.

MIROSLAV KAMENICKÝ

Počiatky technickej inteligencie v stredoslovenských bankských mestách 17.–18. storočí

Prostredie bankských miest sa v minulosti vyznačovalo svojráznou kultúrou. Vznikla tu aj zvláštna kategória inteligencie – technická inteligencia. Autor vo svojom príspevku osvetľuje vznik tejto inteligencie v stredoslovenských bankských mestách.

Dôležitým prvkom oddeľujúcim intelektuála od neintelektuála je skutočnosť, že intelektuál má vyššie vzdelanie. Pokiaľ ide o technickú inteligenciu, problémom tu je skutočnosť, že až do 18. storočia neexistovali žiadne technické školy. Ani nižšie, ani vyššie. K ovládaniu výrobných procesov v odboroch, ktoré vyžadovali technické znalosti, bolo možné dostať sa len priamou účasťou na výrobnom procese. Poznatky sa prenášali z majstra na učňa. S organizovanou formou výučby bankských a hutníckych odborníkov sa v oblasti stredoslovenských bankských miest stretávame prvý raz v roku 1605. Ide o najstarší známy písomný záznam o organizovanej forme školenia bankských odborníkov vo svetovom meradle.

Prvá banícka škola tu bola založená cisárom Karolom VI. (ako uhorský kráľ Karol III.) 29. júla 1735. Sídlo mala najprv v Banskej Štiavnici, neskôr na Vindšachte (dnes Štiavnické Bane). Škola vychovala prvú generáciu technickej inteligencie na strednom Slovensku. Boli medzi nimi významné osobnosti, ako napríklad slávny vynálezca a konštruktér bankských odvodňovacích strojov Jozef Karol Hell, ďalší významný vynálezca Matej Zipser, neskorší učiteľ na škole Ján

Tobiáš Brinn i mnohí ďalší. Tí sa zaslúžili o veľký rozvoj baníctva najmä v banskoštiavnickej oblasti v druhej polovici 18. storočia.

Ďalším krokom k priam masovému rozšíreniu počtu technickej inteligencie bolo založenie Baníckej akadémie v Banskej Štiavnici 22. októbra 1762. Založením Baníckej akadémie v Banskej Štiavnici bola na Slovensku, a možno povedať aj širšie v celej habsburskej monarchii konštituovaná nová kategória inteligencie, technická inteligencia. Nárast jej počtu spôsobil výrazné zmeny v charaktere a definícii inteligencie. Táto inteligencia bola vyslovene zameraná na prax. Priam revolučnou zmenou bola aj skutočnosť, že vyučovacím jazykom na Baníckej akadémii v Banskej Štiavnici nebola latinčina, ale nemčina. Pritom vplyv banskoštiavnickej akadémie je markantný nielen v jednotlivých častiach habsburskej monarchie, ale aj v iných štátoch.

BOGUSŁAW DYBAŚ

„Cizí chválíte...“ Peripetie inženýrů z rodiny Strakowských v Gdaňsku v 17. století

V období raného novoveku byla evropská města postavena před závažný problém řešení otázky své obrany. V období 16. – 17. století se mění systémy městských fortifikací jako reakce na změny forem vedení vojenských operací i na nové typy zbraní. Budování fortifikací představovalo v období raného novoveku nejen technicky náročnou disciplínu, ale bylo spojeno i se znalostmi z oblasti organizace práce a ekonomie. Klíčový význam při přípravě fortifikačních prací přitom sehrávala znalost nejnovějších technologií a využití nejlepších specialistů. Cestou, jak získat tyto specialisty, bylo jednak angažování zahraničních odborníků, nebo na druhé straně vysílání domácích adeptů na zahraniční studia, respektive studijní cesty.

Cestování specialistů, zaměřených na budování fortifikací, představovalo v období raného novoveku významný kulturní fenomén. V místech, kde působili, se řadili k intelektuálním elitám. Jejich prostřednictvím lze proto odhalit některé typické jevy, spojené s fungováním těchto raně novověkých elit. Příspěvek se soustředil na situaci v Gdaňsku, jednom z center Královského Pruska, které bylo politickým vývojem donuceno v raném novoveku přebudovat svůj obranný systém. Vzhledem k zámožnosti města se na těchto pracích podíleli jak specialisté zahraniční (Italové a Holanďané), tak vysoce

kvalifikovaní odborníci domácí, jimž město díky vlastnímu systému stipendií umožnilo získat vzdělání v zahraničí. Vztah domácích i zahraničních odborníků je přiblížen na příkladu dvou příslušníků rodiny Strakowských (otec a syn), kteří v Gdaňsku působili v období, kdy byly projektované i realizované nejvýznamnější fortifikační práce. Typickou charakteristikou jejich působení ve městě byla všudypřítomná rivalita mezi zahraničními a domácími odborníky. V konkurzech, které rozhodovaly o realizaci fortifikačních projektů, Strakowští se zahraničními odborníky prohrávali, i když se později sami na realizaci fortifikačních prací podíleli. Důvodem, proč místní odborníci nezískali při fortifikaci dominantní pozici, byla právě jejich vazba na město. Po nabytí vzdělání a zkušeností v zahraničí se tyto domácí specialisté usídlili v Gdaňsku a budovali zde svou společenskou pozici. Tím ovšem ztráceli kontakt s aktuálními technologiemi a nemohli konkurovat zahraničním odborníkům, pohybujícím se po celé Evropě.

STANISLAV BALÍK

Pražská advokacie v letech 1648–1781

Příspěvek je věnován dějinám pražské advokacie v letech 1648–1781.

Východím právním předpisem upravujícím výkon povolání advokáta, resp. prokurátora, bylo Obnovené zřízení zemské. Advokacii početně omezovala existenci principu numerus clausus. V průběhu sledovaného období byl završen vývoj od materiálního k formálnímu pojetí, tzn. advokátem či prokurátorem se mohl stát zásadně absolvent právnické fakulty.

Doboví advokáti byli často spojeni s akademickým prostředím, byli universitními profesory, děkany právnické fakulty či rektory. Advokacie pro mnohé z nich nebyla životní metou, většinou se advokáti a prokurátoři snažili o získání predikátu a zakoupení statku či pražského domu.

Nejvýznamnějšími osobnostmi byli v pražské advokacii let 1648–1781 pořadatel díla *Codex Ferdinando-Leopoldino-Josephino-Carolinus* Jan Jakub Weingarten (1629-1708) a členové kodifikační komise pro připravovaný občanský zákoník (*Codex Theresianus*) Václav Xaver Neumann z Pucholze (1670-1743) a Josef Azzoni (1712-1760). Práce této komise se pak stala základem porad dalších komisí, které

připravovaly k vydání rakouský Všeobecný občanský zákoník (1811).

Autor dovozuje, že advokacie v letech 1648-1781 byla více úřadem než svobodným povoláním, i když i tehdy měla již některé prvky, které přezívají dodnes. Referát by podle názoru autora měl být impulsem k dalšímu bádání, a to i přesto, že období let 1648-1781 patří v dějinách advokacie spíše k dobám stinným.

LUBOMÍR SLAVÍČEK

„Honestus et eruditus civis et artifex“.

Umělecké a knižní sbírky vzdělaných měšťanských umělců 18. století (Brno, Moravská Třebová, Praha)

Ideál vzdělaného umělce, tak jak jej postulovala renesanční teorie umění, zůstal aktuální i ve druhé polovině 18. století. K základním požadavkům, které podle zásad barokní teorie umění měl splňovat akademicky vzdělaný tvůrce, patřilo zvládnout na stejné úrovni jak praktickou, tak rovněž teoretickou stránku umění, tzn. propojit v umělecké tvorbě řemeslnou dovednost s nezbytným teoretickým vzděláním. Proto teoretikové umění 18. století, stejně jako jejich předchůdci, zastávali názor, že získanou profesionální obratnost lze posílit mj. i četbou knih, které „jsou nanejvýš potřebné pro výchovu malířů“. Spolehlivé svědectví o tom, jak důsledně tito „vzdělaní“ umělci aplikovali tradiční doporučení umělecké teorie ve své praxi, a jaké pomůcky, zejména knihy sloužili k dosažení „přiměřeného a systematického“ vzdělání, dnes kromě jejich tvorby vydávají především dochované inventáře jejich knihoven, případně uměleckých sbírek.

Příspěvek se na vybraných příkladech učených umělců („doctus artifex“), působících v Brně (sochař Andreas Schweigl /1735–1812/ a architekt Franz Anton Grimm /1710-1784/), v Moravské Třebové (Judas Thaddäus Josef Supper /1712–1771/) a v Praze (Johann Quirin Jahn /1739–1802/), snaží poukázat na vztah tohoto typu českých a moravských umělců ke knize a zejména vyšetřit úlohu, kterou knihy, ale také sbírky obrazů, rytin, sádrových odlitků a voskových modelů sehrály v jejich tvorbě. V příloze pak přináší seznam knih o umění, které se nacházely v knihovně v duchu osvícenství všestranně vzdělaného umělce Johanna Quirina Jahna, vyhledávaného navrhovatele „vzdělaných a důvtipných“ rytin, knižních ilustrací, architektonických a sochařských návrhů, ale také významného teoretika a historika umění.

MÁRIA KOHÚTOVÁ **Mestskí vzdelanci vo vidieckom prostredí**

V novoveku neexistovala presná definícia pojmu vzdelanec. Podobne je to aj s výrazom vidiek. V novovekých súvislostiach malo toto slovo iný význam, ako v súčasnosti. Za mestských vzdelancov môžeme považovať ľudí, ktorí pochádzali zo slobodných kráľovských miest, ale j zo zemepanských miest. Aj zemepanské mestá dosahovali určitú vzdelanostnú úroveň, vyššiu ako okolité dediny. Veľkú úlohu tu zohrávalo školstvo. V mnohých zemepanských prosperujúcich mestách boli významné školy na úrovni gymnázií. Jedným z mnohých vzdelancov, ktorý dostal základy vzdelania na vidieckej škole bol aj Martin Monkovicenus, ktorý po štúdiách na domácich stredných školách a v Jihlave, dosiahol hodnosť magistra na Karlovej univerzite a stal sa rektorom mestskej školy v Trenčíne.

Nie všetci absolventi stredných škôl a univerzít mohli počítať s tým, že po absolvovaní školy sa vrátia domov a tam nájdu primerané zamestnanie. Zmena prostredia sa najviac dotýkala kňazov, ktorí museli ísť tam, kam ich poslal diecézny biskup alebo predstavený rehole. Viacerí z kňazov ovládali viac jazykov, slovenčinu, maďarčinu, nemčinu, samozrejme okrem latinčiny. Bolo to potrebné, lebo v mnohých sídlach žilo národnostne zmiešané obyvateľstvo a pri vtedajšom nedostatku kňazov, čo vidieť aj z vizitačných zápisníc, viaceré fary neboli obsadené, alebo v nich pôsobili iba licenciáti. Nebolo možné, aby v menších sídlach boli kňazi pre každú národnosť osobitne. Túto okolnosť mal na zreteli aj kardinál Pázmán, keď sa postaral, aby sa poslucháči na bratislavskom gymnáziu naučili maďarčinu, nemčinu a slovenčinu.

Iný pohľad na slovenský vidiek mali misionári, ktorí hlavne v 17. storočí prichádzali do Uhorska. Väčšinou to boli Taliani, ale boli medzi nimi aj Flámi, Nemci, Rakúšania, Poliaci. Mnohí z nich získali vzdelanie na významných talianskych, najmä rímskych, univerzitách. Do Uhorska prichádzali s nepresnými informáciami o situácii. Niektorí predpokladali, že sa tam ľahko dorozumia, lebo väčšina obyvateľov ovláda latinčinu. Títo misionári vytvárali významné spojenie medzi Uhorskom a Rímom, v tom čase kultúrnym centrom sveta. Nesporne väčší vplyv na vývoj vzdelanosti na Slovensku mali tí ľudia, ktorí odišli do oblastí, kde často práve oni boli tými najvzdelanejšími ľuďmi.

JEAN-CLAUDE CANTIENI

Městské „intellectum“ & „ingenium“ ve vztahu k venkovu: komplementarita? Intelekt: privilegium města nebo republiky

Městské republiky období renesance představují artefakt, uvědomělé dílo lidského ducha, jehož vznik podnítil nespoutaný egoismus tyranů. Veřejné myšlení o Božím státě nábožensky založené Svaté říše římské národa německého a o světě se konstituovalo ve městech, do nichž byly směřovány teze Martina Luthera, přičemž venkov se stal prostorem potlačených selských bouří, které se v novém duchu chtěly zbavit zkorumpované vrchnosti. Město a stát se nakrátko spojily, ne-státní, přesto však veřejný prostor republiky zůstal však přede dveřma. Zůstal tedy intelekt privilegiem města, ačkoliv venkov určoval podobu světa až do 20. století?

Souběžně se severoitalskou renesancí se synchronně vyvíjela v alpské oblasti dnešního kantonu Graubünden venkovská „Gemeinderepublik“ tzv. „Talschaftsbünde“. Město Chur dalo jméno kraji, Churrätien nikoliv. Tento svobodný stát tří svazků, v němž reformování kazatelé poprvé pozitivně uchopili výraz „demokracie“, přitahoval intelektuály a uprchlíky z důvodů víry, soukromého vědce J. H. Lamberta a předky prvního inženýra pozdějšího švýcarského kantonu Graubünden Richarda La Nicca, kteří sem emigrovali z Moravy před protireformačními zásahy po třicetileté válce. Rodina La Niccas na moravském venkově se mohla cítit zavázána intelektuálové. Koneckonců navzdory cenzurním opatřením jí byla i na Moravě reformovaná literatura dostupná. Význam knih si ostatně ověřoval sám Richard La Nicca, jehož osobnosti využil autor příspěvku, aby přiblížil otázku vztahu „intellectum“ a „ingenium“ na příkladu jeho stavebních projektů, respektive jejich konceptů.

MIROSLAV NOVOTNÝ

Českokobudějovické piaristické gymnasium a utváření vrstvy moderní inteligence na jihu Čech (1762–1848)

V 19. století patřilo k významným gymnasiím v českých zemích rovněž první českokobudějovické gymnasium. Když 25. ledna 1762 za účasti městské honorace piaristé slavnostně otevřeli v krajském městě

řádovou kolej a úplné pětitřídní gymnasium, začala se psát zcela nová kapitola nejen českobudějovického, ale i jihočeského školství. Vedle gymnasia a hlavní školy zde piaristé spravovali též učitelskou přípravku, v letech 1803-1815 se dočasně ujali i výuky na nově ustaveném českobudějovickém filosofickém lyceu a rovněž se podíleli na výuce v biskupském kněžském semináři, otevřeném v roce 1804.

Analýza údajů podchycených v pramenech přesvědčivě dokládá význam piaristického gymnasia pro formování vrstvy moderní inteligence celého regionu jižních Čech (z přibližně 6 500 studentů pocházelo z hostitelského města a z jihu Čech takřka 4 600 mladíků). Navíc většina studentů po absolvování gymnasia dále v Českých Budějovicích pokračovala ve studiu - nejprve na filosofickém lyceu a posléze i v biskupském kněžském semináři (např. podle neúplných studijních katalogů nastoupilo do prvního ročníku lycea přibližně 2 600 studentů, z nichž bylo 1 590 Jihočeňů a takřka 80 % všech lyceistů bylo absolventy českobudějovického gymnasia). Rovněž sociální skladba gymnasistů, lyceistů a seminaristů si byla velmi podobná - studenti nejčastěji pocházeli z rodin řemeslníků a zemědělců, početnou skupinu tvořili rovněž synkové z učitelských a úřednických rodin. A právě z těchto sociálních vrstev se v 19. století utvářela budoucí intelektuální elita moderního českého národního společenství. Pochopitelně tu nechyběli ani studenti z rodin zámožných a hospodářsky, politicky nebo společensky významných. Českobudějovické školy, zejména pak gymnasium, se tak staly vstupní branou do života pro řadu významných osobností nejen jihočeské kultury, náboženství, politiky či podnikání. Svá studijní léta zde v letech 1762-1848 strávil např. Jacobus Kellner, Antonín Jaroslav Puchmajer, Vojtěch Jírovec, Jan Zátka, Karel Haas, Josef Knapp, Anton Perner, Adalbert Lanna starší, Josef Krasoslav Chmelenský, Emanuel Zdarssa, František Ladislav Čelakovský, Josef Vlastimil Kamarýt, Jan Körner, Jan Nepomuk Neumann, František Sláma Bojenický, Hermann Dichtl, Gabriel Schneider a další.

MILADA SEKYRKOVÁ

Ze stížností na pražské studenty v první polovině 19. století

Studenti stavovské polytechniky a Karlo-Ferdinandovy univerzity tvořili ve dvacátých a třicátých letech 19. století významnou složku

pražského obyvatelstva. Jejich mimoškolní vystupování nebylo vždy bez problémů. Rádi v té době provokovali svým oblečením i chováním k představitelům země a státu, a také svým hlučným chováním a návštěvami hostinců pohoršovali pořádané Pražany. Příspěvek na základě stížností, které v té době přicházely na studenty městského policejního hejtmanství a v opisech se pak objevovaly na ředitelstvích obou pražských vysokých škol, přibližuje některé z těchto „studentských mimoškolních aktivit“. Stížnosti zároveň dávají nahlédnout do dějin pražského pohostinství, protože nejednou přinášejí seznamy hostinců, které studenti rádi navštěvovali.

CARSTEN KRETSCHMANN

Intelektuál v měšťanském spolku?

„Senckenbergische Naturforschende Gesellschaft“ ve Frankfurtu nad Mohanem

Období kolem roku 1800 představovalo v Německu dobu vzniku řady měšťanských spolků. Na příkladu jednoho z nejvýznamnějších „Seckenbergische Naturforschende Gesellschaft“ se příspěvek zabývá otázkou, jak dalece byly spolky chápány v kontextu městské společnosti jako místo genuinní intelektuální praxe. „Seckenbergische Naturforschende Gesellschaft“ s vlastním museem, vysoce ceněným doma i v zahraničí, hrála bez pochyby ústřední roli v kontextu místní stejně jako národní, ba dokonce mezinárodní vědecké komunikace. Zvláště v takovém středisku obchodu, jakým byl Frankfurt nad Mohanem, který nedisponoval žádnou vlastní univerzitou, příslušela spolku a jeho sbírkám významná funkce při produkci a distribuci možností získání vědeckých poznatků a v tomto ohledu i šanci na vzdělání.

Pokud vezmeme za základ pojem intelektuál, který odlišuje intelektuála od učence, nelze ovšem mluvit v případě „Seckenbergische Naturforschende Gesellschaft“ o explicitně intelektuální praxi. Spolek nevstupoval konsekvantně do veřejných debat, a pokud tak jeho jednotliví členové činili, nezřídka se dostávali do konfliktu s vedením spolku. Intelektuální angažovanost nicméně byla možná, jak dokazuje příklad Eduarda Rüppella, spoluzakladatele „Seckenbergische Naturforschende Gesellschaft“, který stále znovu zaujímal stanovisko k politickým, sociálním a kulturním otázkám. Spolek sám se tak sice nestal intelektuálním aktérem, ale pravděpodobně propůjčil

Rüppellovu hlasu větší váhu. Jako téměř nenapadnutelná instituce uvnitř městského publika potvrdzoval své intelektuální postavení.

MARIE MACKOVÁ

Elita ducha nebo elita moci? Venkovské město a patrimoniální úřednictvo v první polovině 19. století

Patrimoniální úřednictvo přelomu 18. a 19. století ve svých rukách soustřeďovalo značnou moc. Zároveň nemuselo nutně náležet k ekonomickým elitám regionu, kde právě pracovalo. Přesto značnou část z těchto mužů je možné řadit i mezi elity duchovní. V důsledku josefínských správních reforem byla patrimoniální správa nucena stále častěji komunikovat s jinými úřady. Stoupaly proto nároky na vzdělání patrimoniálních úředníků. Ti se navíc od většiny svého venkovského okolí odlišovali tím, že živili sebe i své rodiny prací, ale nikoliv manuální. Tím měli blízko ke skupině svobodných akademických povolání, i když v dané době ne všichni měli univerzitní vzdělání. To ještě mnohdy nahrazovala praxe, získaná v oboru po celé monarchii, někdy i za jejími hranicemi. Přesto toto úřednictvo bylo jedním z významných prvků, který formoval názory společnosti venkovských měst i vesnic. Měli přístup k informacím a uměli s nimi pracovat. Je třeba je počítat i k duchovním elitám. Vždy ovšem v kontextu doby a místa, kde právě žili a pracovali.

UNDINE WAGNER

K významu intelektuálů pro hudební život, hudební vzdělání a hudební publicistiku v Praze v první polovině 19. století

I. Němčina jako jazyk kultury a vzdělání? Český zemský patriotismus a snahy o kultivování češtiny.

Němčina dominovala minimálně do poloviny 19. století ve veřejném životě Prahy. Pro většinu pražské německé inteligence byla typická neznalost i nezájem o snahy malého okruhu intelektuálů, kteří se před rokem 1848 pokoušeli kultivovat český jazyk ve vědě a literatuře. V souvislosti s končícím 18. stoletím je třeba odkázat na Královskou českou společnost nauk i na úsilí Františka Martina Pelcla, Josefa Dobrovského a Václava Matěje Kramera. Pro první dekády

19. století byly významné aktivity Jana Nejedlého, Josefa Jungmanna a především Františka Palackého, jehož působení bylo spojeno s rozvojem „Maticе české“. V souvislosti s obnovou českého sebevědomí panoval na přelomu 18. a 19. století druh českého zemského patriotismu, jehož nuance sahaly od distancovaného chování a sebezpotvrzení ve vztahu k Vídni až po empatickou propagaci rakouského zemského patriotismu. Přitom ještě nešlo o národní profilování nebo dokonce o nacionální tendence, jednalo se o české vlastenecké názory na Němce, které se opíraly o staré české tradice a český jazyk.

II. Kulturní instituce a spolky.

S cílem pozdvihnout význam a vážnost hlavního města země také v kulturní oblasti a bojovat proti rozličným úpadkovým jevům, došlo pod patronátem české šlechty k založení řady kulturních zařízení a spolků. Vedle spíše charitativní pražské „Tonkünstler-Sozietät“ (Jendota hudebních umělců) utvářely hudební život Prahy především spolky spojené s hudebními vzdělávacími institucemi: „Verein für Beförderung der Tonkunst in Böhmen“ (Jednota pro zvelebení hudby v Čechách) založil roku 1811 pražskou konzervatoř; „Verein der Kunstfreunde für Kirchenmusik in Böhmen“ (Spolek pro pěstování církevní hudby v Čechách) otevřel roku 1830 pražskou varhanní školu. K významným institucím pražského veřejného koncertního života se postupně zařadily „Sophienakademie“ (Žofínská akademie) a „Cäcilienverein“ (Cecilský spolek), založené roku 1840. První pražskou reformovanou soukromou hudební školou byl Hudebně vzdělávací ústav (Musikbildungsanstalt) Josefa Proksche, otevřený roku 1831.

III. Duchovně kulturní život, estetické myšlení a hudební publicistika v Praze.

Na rozdíl od Lipska, Berlína nebo Vídně se v prvních dekádách 19. století nemohla Praha pochlubit žádným vlastním hudebním časopisem. Přesto již od 18. století se sporadicky objevovaly v pražských denících zprávy a recenze, týkající se hudebních událostí. Určující autoritou pražského hudebního života v první třetině 19. století byl skladatel, pianista, hudební pedagog a publicista Václav Jan Křtitel Tomášek, který vystupoval ve svých písemných projevech jako duchaplný myslitel i kritický a precizní pozorovatel. Estetické myšlení v Praze od dvacátých let 19. století až do roku 1842 významně ovlivňoval Anton Müller, který působil v letech 1828 až 1842 jako divadelní a hudební recenzent německého časopisu *Bohemia*. Své estetické myšlení formované ideály klasicismu, spojoval s požadavky

koncepční čistoty a vyváženosti formy. Jeho estetickým názorům se blížil i další významný pražský recenzent Bernhard Gutt.

Na úrodnou půdu padlo v Praze fiktivní Davidovo bratrstvo (Davidsbund), které založil Robert Schumann, aby bojoval s dobovými šosáckými názory. Jeho časopis, který vnikl roku 1834 v Lipsku (*Neue Zeitschrift für Musik*), našel v Praze, na rozdíl od jiných měst, početné čtenářské zázemí. Pražský Davidsbund, k jehož založení daly podnět právě Schumannovy estetické ideály, spojoval okruh intelektuálů, zabývajících se hudbou. Těžištěm jeho činnosti byla čtyřicátá léta 19. století, ale jeho působení zasahovalo až do druhé poloviny tohoto století. Vůdčí osobností se stal August Wilhelm Ambros, který sám striktně rozlišoval mezi svými vědeckými pracemi na straně jedné a eseji ve formě fejetonů na straně druhé. Také jeho přítel Eduard Hanslick patřil ke zmíněnému kruhu intelektuálů. Tento hudební kritik a estetik, který později získal značné renomé, začínal svou profesionální dráhu právě v Praze. Styl fejetonů členů pražského Davidsbundu, který se stal jejich poznávacím znamením, využíval stylistické prostředky raného romantismu.

Jazykově české periodikum specializované na hudbu, divadlo a umění vzniklo teprve v říjnu roku 1858. Jednalo se o časopis *Dalibor*, u jehož vzniku stál Emanuel Antonín Meliš. Po roce 1860 dochází k rozštěpení pražské kultury na německou a českou. S tím bylo spojeno i přiosťření národnostních rozporů (především po roce 1880), které reflektovala i hudební publicistika německého a českého tisku.

LUDMILA HLAVÁČKOVÁ

Patřili ranlékaři v 1. polovině 19. století v Praze k intelektuálům či k inteligenci?

Od josefinských reforem ranlékaři studovali 2-3 roky na lékařských fakultách. Co do počtu převyšovali ranlékaři na venkově (ovšem i ti, kteří neprošli výukou na lékařských fakultách) mnohonásobně graduované lékaře. Jejich sociální a společenské postavení bylo většinou nižší než u lékařů, stejně tak jako jejich zapojení do kulturního a veřejného života. Jejich odborná úroveň a význam ve zdravotní péči o obyvatelstvo byly však s lékaři srovnatelné. Nelze je kolektivně zařadit či vyloučit ze skupiny intelektuálů – inteligence.